

IV. ULUSLARARASI
ALEVİLİK VE BEKTAŞILIK
SEMPOZYUMU
(18-20 EKİM 2018 ANKARA)
BİLDİRİLER KİTABI

1.CİLT

Editörler
Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU
Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Velî Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi

IV. ULUSLARARASI ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK SEMPOZYUMU

(18-20 EKİM 2018 ANKARA)

BİLDİRİLER KİTABI

Editörler:

Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU

Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER

1. CİLT

ANKARA- 2018

IV. ULUSLARARASI ALEVİLİK VE BEKTAŞİLİK SEMPOZYUMU

(18-20 EKİM 2018 ANKARA)

BİLDİRİLER KİTABI

Birinci Basım, Aralık 2018

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Orhan KURTOĞLU
Dr. Ayşe ÇAMKARA ERGİNER

ISBN

978-605-7893-01-7 (1.c)
978-605-7893-02-4 (2.c)
978-605-7893-00-0 (Tk)

e-ISBN

978-605-7893-03-1

DÜZELTİ

Ebru KARADAŞ

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Asil Organizasyon AŞ. Aşağı Öveçler Mah. 1332. Cad. No: 7/8 Çankaya / Ankara

IV. Uluslararası Alevilik ve Bektaşilik Sempozyumu Bildiriler Kitabı'ndaki yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir.

© Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları

Her hakkı saklıdır. Bu kitabın hiçbir kısmı yayıncısının yazılı izni olmaksızın elektronik veya mekanik, fotokopi, kayıt ya da herhangi bir bilgi saklama, erişim sistemi de dâhil olmak üzere herhangi bir şekilde çoğaltılamaz.

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Türk Kültürü Açısından Hacı Bektaş-ı Veli Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Emniyet Mahallesi Abant 1 Caddesi No:10 E Blok 3. Kat
Teknikokullar Yenimahalle ANKARA

Telefon: +90 31202 23 46 • **Belgegeçer (Faks) :** +90 312 202 28 84

ZÜLFİKAR'IN DİVAN ŞİİRİNE YANSIMALARI

Reflections of Zulfiqar on Divan Poetry

Hasan KAPLAN*

Öz

Hazreti Ali Türk edebiyatında en fazla bahsedilen dinî ve tarihî şahsiyetlerden birisidir. O; hayatı, halifelîği, velilîği, âlimliği, kahramanlığı, ahlakı, cömertliğı, ehl-i beytten olması gibi birçok yönden edebi eserlere konu olmuş, ismi etrafında farklı edebî türlerde manzum ve mensur eserler yazılmış biridir. Hz. Ali'den bahsedildiğinde çoğu defa Zülfiqar adlı kılıcı da zikredilmiştir. Zülfiqar, Hz. Ali'nin ucu çatallı, ortası yivli meşhur kılıcının adıdır. Gerek ismi gerekse ele geçirilişi hakkında farklı rivayetler olan bu kılıç, yalnız Alevî-Bektaşî zümreye mensup halk ve tekke şairleri tarafından değil birçok divan şairi tarafından da şiirlerde farklı münasebetler içinde kullanılmıştır.

Bu çalışmada Zülfiqar adlı kılıcın şiire yansımaları üzerinde durulmuştur. Zülfiqar, divan şairleri tarafından telmih unsuru olarak kullanılırken farklı çağrışımlar ve benzetmeler içinde kendisine oldukça geniş bir kullanım alanı bulmuştur. Zülfiqar, kasidelerde memduhun kılıcının benzetilene olarak yer almıştır. Zülfiqar, sevgilinin gamzesi, kaşı, kirpiğı, saçı, dudağı, gözü gibi farklı güzellik unsurlarıyla şekle dayalı bir münasebet içinde ilgili unsurların âşık üzerindeki etki gücünü yansıtırken kullanılmıştır. Bazen de kalem, makas, dil, tuğra ve çiçek olmuştur. Zülfiqar'ın sancaklarda, duvarlarda, kalender ve Abdâlların kol ve sinelerinde damga olarak yer alması da şairlere ilham vermiştir. Bu çalışmada Zülfiqar'ın şiirlerdeki tüm bu kullanımları incelenerek divan edebiyatı içindeki yeri tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hz. Ali, Zülfiqar, kılıç, lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zû'l-fekâr.

Abstract

His Holiness Ali is one of the religious and historical personalities most commonly mentioned in Turkish Literature. He has been the subject of numerous literary works with regard to his life, his caliphate, his saintship, his intellect, heroism, morality, generosity and his membership in the family of the house (ehl-i beyt). Several literary works in both prose and verse format were written in relation to his name. When His Holiness Ali was mentioned, most of the time his sword, which is called Zulfiqar, was also mentioned. Zulfiqar is the name given to his famous sword, a scissor-like double bladed sword, with a fluted center piece. This sword, on whose name and appearance, several stories had been told, has been used in different poems in different contexts not only by folk poets and poets of Dervish Lodges belonging to Alevi-Bek-tashi Community but also by many divan poets.

This study has dwelled on the reflections of the sword called Zulfiqar on the Poetry. While Zulfiqar was used by Divan Poets as an element of reference (telmih), it was used in a wide context of associations and metaphors. Zulfiqar took part in Qasidahs as the analogy of Memduh's sword. It was also used in a formal relationship with elements of beauty such as beloved one's dimples, eyelashes, hair, lips, and eyes in reflecting the power of such elements

* Dr. Öğr. Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Türkiye, h1982kaplan@hotmail.com

over the lover. The fact that Zulfiqar had found its place as a stamped mark on flags and walls, on arms and chests of Abdâls and Zahids has inspired poets in their works. In this study, all such usages of Zulfiqar in the Turkish Literature have been examined and its place in divan literature has been determined.

Key Words: His holiness Ali, Zulfiqar, sword, lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zû’l-fekâr.

1. Giriş

Hazreti Ali, Türk edebiyatında en fazla bahsedilen dinî ve tarihî şahsiyetlerden birisidir. O; hayatı, kahramanlığı, ahlakı, cömertliği, halifeliliği, veliliği, âlimliği, ehl-i beytten olması gibi birçok yönden edebî eserlere konu olmuş¹, ismi etrafında farklı edebî türlerde manzum ve mensur eserler yazılmıştır². Hz. Ali, divan edebiyatında tüm isim, künye, lakap ve sıfatlarının yanı sıra bedenî ve manevî özellikleriyle de yer almıştır. Şairler bazen ona atfedilen sözlerle bazen de onunla ilgili ayet ve hadisleri, tabir ve deyimleri kullanılarak şiirlerinin anlam dünyasını genişletmişlerdir. Hz. Ali, edebî ve tasavvufî remizlerle ele alınırken bile metinlerde onunla özdeşleşen olay, mekân, hâl ve eşyalar yer almıştır. Bu eşyalardan biri de onun Zülfikar adlı kılıcıdır³.

Zülfikar, kelime olarak “zû+el” ile “fekâr” kelimelerinin birleşmesinden oluşmuştur. “Zû” sahip, “fekâr” omurga ve boğum anlamına gelmektedir. Zülfikar’ın lügat manası fukralıdır. Kılıcın üzerindeki çentikler fukralara benzetildiği için bu isimle anıldığı ileri sürülmektedir (Topuzoğlu, 1997: 649). Bugün çatallı veya iki dilli olarak bilinen Zülfikar’ın bu şeklinin bir tasavvur olduğu, gerçekte ise Hz. Ali’ye ait kılıcın çentiklerinden, kesici ve parçalayıcı vasfından dolayı Zülfikar olarak isimlendirildiği muhtemeldir (Topuzoğlu, 1997: 650). Zülfikar, Hz. Ali’nin iki tarafı da keskin, boğumlu, yivli kılıcının adıdır. Zülfikar’ın menşei konusunda çeşitli rivayetler vardır⁴: Bunlardan birisine göre Hz. Ali, Yemen’de demir kaide üzerinde duran taştan yontulmuş bir putu kırmış ve demirini Medine’ye götürmüştür. Ömer es-Saykal adlı demirci bu demiri eriterek her biri yedi arşın boyunda ve bir karış eninde iki kılıç dökmüş, ortasına kanın akması için yivler açmıştır. Şîî geleneğine göre Zülfikar Hz. Musa’nın asası, on emirin taşındığı kutsal sandıktır, Zülfikar’ı kendi tabutuyla birlikte Hz. Âdem cennetten çıkarmıştır. Zülfikar’ın akıbetine dair bir rivayete göre kılıç Necef Denizi’ne bırakılmıştır⁵. İbn Mülcem tarafından zehirli bir hançerle yaralanan Hz. Ali, çocuklarına bazı vasiyetlerde bulunmuş ve Döldül’ün sahraya, Zülfikar’ın da Necef Denizi’ne bırakılmasını emretmiştir (Yıldırım Sarıkaya, 2013: 556). Başka bir rivayete göre Hz. Mu-

hammed, Bedir Gazvesi'nde savaş sonrasında elde edilen ganimetleri taksim ederken boğumlu bu kılıcı kendine ayırmıştır. Kılıcı Hz. Muhammed, Uhud Gazvesi'nde Hz. Ali'ye hediye etmiş ve bu sırada "lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zû'l-fekâr" tabirini kullanmıştır (Öz, 2013: 553).

Resim 1. *Lâ fetâ illâ 'Alî velâ seyfe illâ Zû'l-fekâr*⁶

Bu tabirin Cebrail (a.s.) tarafından kullanıldığı rivayeti de vardır (İvgin, 2015: 73). Bu tabir, daha sonra şairler tarafından bazen tamamen bazen de kısmen iktibas edilmiştir. Öyle ki bu tabir bazı mütekerrir musammatlarda her bendin sonunda tekrarlanmıştır. Nesîmî (ö. 1404-05), on dört bentlik murabbaında her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Ayan, 2014: 766-68). Giritli 'Aşkî (19. yüzyıl), üç bentlik murabbaında her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Alper, 2005: 205). Sükûtî (ö. 1896), yedi bentlik murabbaında her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Özcan, 2001: 89-90). Ahmet Cezbî (ö. 1829), üç muhammesinde her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Roohi Maleky, 2012: 139-166). Bursalı Murad Emrî (ö. 1916) altı bentlik bir muhammesinde her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Öztahtalı, 2009: 283). Aczî (ö. 1866), dört bentlik bir müseddesinde her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Özgönül, 2001: 472). Misâlî (16. yüzyıl) yedi bentlik müsebbainda her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Güneş, 2011: 134-136). Behrî (19. yüzyıl?) on iki bentlik mütessaında her bendin sonunda bu ifadeyi tekrarlamıştır (Turan, 2008: 381-385). Eşref Paşa (ö. 1894), her bendi altı beyitten oluşan yedi bentlik terci-bendinde her bendin sonunda tekrarladığı vasıta beytinde bu ifadeye yer vermiştir (Tanrıbuyurdu, 2006: 116-119).

Divan edebiyatında bu tabirin yanı sıra Zülfikar'ın redif olarak kullanıldığı şiirler de vardır⁷. *Nâbî Divanı*'nda 760. gazel Zülfikar redifli beş beyitlik bir gazeldir (Bilkan, 2011: 1031). Nâbî (ö. 1712), bu gazelinde Hz. Ali'nin Zülfikar'ıyla bakışı acı (tuzlu) ettiğini, iki göze ateş verdiğini söyler. Hz. Ali'nin Zülfikar'ı bakışın kuvveti ve Hayber'i açan dudağıyla (kenarıyla), cihana karışıklık salmıştır. Hz. Ali Zülfikar'ıyla şairin İslam hükümdarının hükmü altında bulunan ülkeye benzeyen gönlünü karanlıktan uzak kılmış,

muhabbet şarabının hararetiyle (kuvvetiyle) şairin kalbini sevinç kadehi yapmış, gönle şuur (idrak) vermiştir.

Azmî Divanı'nda 146. gazel Zülfikar redifli altı beyitlik bir gazeldir (Duymaz, 2010: 349). Azmî (ö. 1831), bu gazelinde Hz. Ali'nin birçok hududu Zülfikar'ıyla fethettiğini, kaplanları kestiğini, yiğitler arasında Necef şahı olmasına rağmen Zülfikar'ıyla gururlanmadığını söyler. Cihana bir daha "Hel etâ" denilen -İnsan Suresi'nde övülen- Hz. Ali gibi biri gelmez, âlemler bir daha Zülfikar'ıyla Hz. Ali gibi birisini görmez. Feleğin savaşçı gezegeni olan Merrih (Mars), Hz. Ali'nin Zülfikar'ı karşısında utancından kılıcını kınına koyar geçip giderdi. Gerçekten Hz. Ali, Allah'ın arslanı olup Zülfikar ile kâfirleri huzursuz etmiştir. Sûra üflendiği zaman Hz. Ali, Zülfikar'ı ve gazilerin sancağı ile ortaya çıkar. Hz. Ali, Zülfikar'ı ile İslam dinine hizmet etmeyi seçti ve bununla çok sevap kazandı.

Hanyalı Nûrî Divanı'nda 458. gazel Zülfikar redifli beş beyitlik bir gazeldir (Aydın, 2009: 850). Nûrî (ö. 1815), bu gazelinde Azmî gibi Hz. Ali'nin Zülfikar'ıyla yaptıklarından bahseder. Nûrî, Hz. Ali'nin Zülfikar'ıyla şah olarak ortaya çıktığını, müminlere sığınak olduğunu, kâfirleri mahvettiğini söyler. Hz. Ali, mahşerde âşıkların davranışının güzelliğine Zülfikar'ıyla hem şahit olur hem de onları himaye eder. Hz. Ali, bütün tabi olanların küfür perdesini Zülfikar'ıyla kesip Hakk'a yol göstermiştir. Hz. Ali, bir zaman kâinat-tan âlem-i lâhûtu Zülfikar'ıyla tecelli yeri eylemiştir.

Edirneli Nazmî Divanı'nda 1849. gazel Zülfikar redifli dört beyitlik bir gazeldir (Üst, 2018: 1077). Nazmî (ö. 1585-86?), Zülfikar'dan bir sevgili gibi bahsetmiştir. O güzeller şahının namı Zülfikar'dır. Şair "şâh-ı merdân" Hz. Ali üzerine yemin ederek o Zülfikar'ın güzel olduğunu söyler. Şaire göre onun gözü öfkeli olup insanın gözüdür. Zülfikar'ın bakışları sert olup insanı öldürür. Şair, Zülfikar'ın bütün canlara kıydığını ve merhamet etmediğini söyler. Onun gözü kılıcın ta kendisidir, onu gören bunu söyler. Nazmî'ye göre Zülfikar gönül alan bir güzeldir.

Gelibolulu 'Âlî Divanı'nda yer alan ilk murabba Zülfikar redifli yedi bentlik âşıkâne bir şiirdir (Aksoyak, 2018: 379). 'Âlî (ö. 1600), şiirin başından sonuna kadar Zülfikar'a seslenmiştir. Şair, Zülfikar'a "âftâbum, kâm-kârum, kâm-yâbum, kâm-rânum, nükte-dânum, cefâ-kârum, cevânnum, bî-vefâ yârüm, dil-berüm, sîmîn-berüm, beste-dehânnum, dil-nüvâzum, çâre-sâzum, dil-sitânum, serv-kaddüm, lâle-haddüm, gülsitânnum, nâzenînüm, mû-miyânnum,

meh-cebînüm, beste-dehânüm, şehryârüm, şeh-levendüm, şeh-süvârüm, ser-bülendüm...” gibi divan edebiyatında sevgiliye/mahbuba yönelik kullanılan ve onun bir vasfını dile getiren hitaplarla seslenmiş, âdetâ onu bir sevgili gibi anlatarak teşhis ve teşbih yapmıştır. Şaire göre Zülfikar'ın benzeri dünyada yoktur, onun şanına dünyada hiçbir padişah sahip değildir, ondaki unvan hiçbir ay yüzlüde yoktur. Şair, Zülfikar'ın zülfüne bağlı, ferman taşıyan bir kuldür. Sevgisi güneşten fazladır ve kendisi zerre gibi çok değerlidir. Zülfikar, Hz. Ali karakterli bir server iken şair onu kölesi olan Kamber'dir. Şair, Zülfikar'a divane olduğundan beri sevinç sahibi bir düşkündür. Zülfikar'ın zülfünün bağıyla bela ve gamdan azadedir. Gönül kapan sevgililerden uzaklaşıp tok gözlü kimselerin arasına dâhil olmuştur. Şair, Zülfikar'ın elinde gül renkli şarabın olduğu demleri arzulamaktadır. O zamanlar mest olan şairin, sevgilinin lal renkli dudağının hatırına bağı kanlıdır. Ney gibi inlemek onun için bir kanundur. Şair, Zülfikar'dan salınarak uzun boyuyla gül bahçesine çıkmasını, dünyayı sümbül gibi kokulu kılmasını ister. Bahçede her bülbül bin âh vâh ile Zülfikar'a servi boylum, lale yanaklım, gül bahçem diyecektir. Gökteki ay Zülfikar'ın kaşlarını gördüğünde göğüs germemelidir, ay onun dolunay gibi olan yüzünde noksanlık kaydı düşmemelidir. Şair murabbamı Allah'ın onun eksikliğini göstermemesi duasıyla noktalar. Bu şiir boyunca 'Âlî, âdetâ Zülfikar adlı bir mahbuptan bahsetmiş, kılıç olan Zülfikar'a da göndermelere yaparak onu sevgilinin farklı güzellik unsurlarıyla ilişki içinde anlatmıştır.

Nâ'ilî (ö. 1666), Hz. Ali hakkında yazdığı bir na'tta (K. 6/32-35) dört beyitte art arda Zülfikar'dan bahsetmiştir (İpekten, 1970: 51). Nâ'ilî, beyitlerde Zülfikar'ın gücünü, düşman üzerindeki tesirini ve Hz. Ali ile yakaladığı uyumu ön plana çıkarmıştır. Şaire göre Zülfikar'ın öyle bir bakışı vardır ki kılıcın üzerindeki siyah ve beyaz dalgalı benekler zehrin tesirini ve canın ödünü parçalar, insanı bu derece etkiler. Zülfikar'ın düşman üzerindeki etkisi de çok fazladır. O, düşmanın ödünü parçalar, yüz parçaya ayırır. Düşmanın sağlam yemini, yiğitliği onun karşısında parça parça olur. Zülfikar, Allah'ın arslanı olan Hz. Ali'nin kuvvetli eli (pençesi) ile bütünleşince hiçbir yerde duramaz. Zülfikar bir yandan düşmana vururken bir yandan da yiğitlerin şahı Hz. Ali'yi gölgesi gibi kucaklar, onu saldırılara karşı muhafaza eder.

Zülfikar, sadece redif olarak kullanıldığı şiirlerde değil, birçok beyitte, bentte müstakil olarak yer almış; şiirin anlam dünyasına genişlik kazandırmıştır. Yıldırım Sarıkaya (2013: 555), Zülfikar'ın şiirlerde Hz. Ali'nin kılıcı olarak gerçek anlamıyla zikredildiği gibi teşbih, istiare, telmih ve mecaz

yoluyla bazı kavram ve unsurların tanımlanmasında da kullanıldığını belirtir. Bu yönüyle Zülfikar, Türk şiirinin zengin imajlarının önemli bir unsurudur. Şairler Zülfikar'ı sevgilinin gamze, kaş, kirpik, göz (bakış), saç, dudak, endam gibi güzellik unsurlarıyla; aşk, muhabbet, dert, lütuf, âh, dua gibi soyut unsurlarla; kalem, makas, anahtar, tuğra ve sûr gibi eşyalarla; çiçek, güneş, ay, ırmak gibi tabiata ait unsurlarla; söz, beyt, harf, dil gibi şiire dair unsurlarla; parmak ve kalp gibi organlarla ilişki içinde kullanmışlardır. Şairler, şairlikleriyle fahrederken, memduhlarını methederken ve -bilhassa şehrengizlerde- Ali, Zülfikar ve Haydar isimli mahbuplar(ın)dan bahsederken Zülfikar'ın çağrışımlarından faydalanmışlardır. Metinlerde, âşıkların kol ve sinelerinde dövme olarak yer almasından tekke duvarlarına asılmasına kadar birçok yerde Zülfikar'ın kullanımına yer verilmiştir. Bu çalışmada tüm bu kullanımlardan hareketle Zülfikar'ın söz konusu unsurlarla olan ilişkisi örneklerden hareketle açıklanmaya çalışılacaktır.

2. Sevgilinin Güzellik Unsurları ve Zülfikar

Divan edebiyatında sevgili saçı, kaş, kirpiği, gözü, gamzesi, yüzü, yanağı, beni, ayva tüyleri, ağzı ve dudağı gibi çoğu yüz bölgesinde yer alan güzellik unsurları ile ele alınmıştır. Bu güzellik unsurları renk, şekil, vasıf, koku ve âşık(lar) üzerindeki etkisi bakımından farklı unsurlarla teşbih ve mecaza dayalı ilişki içinde kullanılmıştır. Şairler, Zülfikar'ı başta şekli ve etkisi bakımından olmak üzere çeşitli yönlerden sevgilinin gamzesi, kaş, kirpiği, gözü, saç ve dudağıyla ilişki içinde ele almışlardır. Bazen de ona bir sevgiliye hitap eder gibi seslenmişlerdir. Gelibolulu 'Âlf'nin ona "dil-berüm, sîmîn-berüm, dil-sitânüm, serv-kaddüm, lâle-haddüm, gülsitânüm, nâzenînüm..." diyerek seslendiği yukarıda söylenmişti. Cemâleddîn Mahmûd Hulvî (ö. 1625) de şu beyitte sevgilisine "cânım Zülfikar" diyerek hitap etmiş, ondan lütfunu umduğunu söylemiştir⁸.

Şâh-ı vaktüm mâh-ı bedrüm gül- 'izârumsun benim
Lutfun umar Hulvî-i şûrîde cânım Zülfikâr G. 89/5 (Yavuz, 2012: 132)

2.1. Zülfikar ve Gamze

Divan edebiyatında gamze; sevgilinin teveccühü, süzgülün bakışı, yan bakışı ve nazlı bakışı konu olduğunda zikredilen güzellik unsurudur. Bu güzellik unsurunun Zülfikar ile münasebeti iki noktaya dayanmaktadır: Bunlardan ilki, sevgilinin gamzesinin gelenekte kılıç olarak tasavvuru (kılıçla

şekil bakımından benzerliği) ve sevgilinin gönül mülkünü onunla fethetmesi, âşıklarının onunla yaralaması, âşıklarının kanını onunla dökmesi hatta onunla âşıklarının öldürmesidir. Bu vasıflara Zülfikar da sahiptir. Zülfikar'ın düşman üzerindeki etkisi ile gamzenin âşıklar üzerindeki etkisi bu ilişkinin ikinci yönünü oluşturmaktadır. Şairler gamze ve Zülfikar arasında münasebet kurdukları beyitlerde Zülfikar'ın tedailerinden hareketle Hz. Ali etrafında çeşitli göndermelerde bulunmuşlardır.

Cemâleddîn Mahmûd Hulvî (ö. 1625), “Alî” redifli bir gazelinde Hz. Ali hakkında söylenen “lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zû'l-fekâr” sözünü iktibas ederek mahbupla Hz. Ali’yi, mahbubun gamzesiyle de Zülfikar’ı eşleştirir. “Zülfikar’ın üzerine kılıç yok.” sözü sevgilinin gamzesi hakkındadır, “Ali’nin üzerine yiğit yok.” sözü ise sevgiliye layıktır.

Gamzenün hakkındadır *lâ seyfe illâ Zû'l-fekâr*

Şânuna lâıyk dinilse *lâ fetâ illâ ‘Alî* G. 267/2 (Yavuz, 2012: 233)

Şem’î (ö. 1529-30), mahbubu Haydar’ın, gamzesinin Zülfikar’ını çekince gönüller ülkesini fethettiğini söyler. Haydar aynı zamanda Hz. Ali’nin isimlerinden birisidir. Şair, Zülfikar ve Haydar arasında münasebet kurmuş, Hz. Ali’nin kılıcıyla yaptığı fetihleri, sevgilinin de gamzesiyle yaptığını ima etmiştir.

Çeküben Zülfikâr-ı gamzesini

Gönüller mülkini feth itdi Haydar G. 50/4 (Karavelioğlu, 2014: 160)

Üsküdarlı ‘Aşkî (ö. 1576-77), şu beytinde Zülfikar, Hz. Ali ve onun bineği olan Döldül’e birlikte yer vermiştir. Şair, mahbubu Ali’nin kan dökücü gamzesinin Zülfikar’ı ile güzelliğinin atna Döldül gibi cilveler yaptırmasını söyler. Şair, aslında mahbubundan kendisine teveccüh göstermesini istemektedir.

Zülfikâr-ı gamze-i hûn-rîzûn ile yâ ‘Alî

Cilveler itdür semend-i hüsnüne Döldül gibi G. 475/4 (Uzun, 2011: 597)

Zâtî (ö. 1547) de mahbubu Haydar’dan bahsedince Zülfikar’ı şiirine dâhil etmiştir. Şair, Haydar’ın -Haydar’ın bir anlamı da arslandır- can avlayan gamzesinin Zülfikar’ında bir anda, bir nefeste can vermesine şaşılmasını gerektiğini söyler. Zira sevgilinin gamzesinin Zülfikar’ı bir anda bin canı avlayabilir. Burada da şair Hz. Ali’nin Zülfikar’ının gücüyle sevgilinin gamzesinin gücü arasında bir münasebet kurmuştur.

N'ola cân virsem ana bir demde bin cân sayd ider

Gamzesinün Zülfikâr-ı cân-şikârı Haydarun G. 786/2 (Tarlan, 1970)

Kabûlî (ö. 1591-92), Zülfikar'ı zikredince Hz. Ali'yi hem ismen hem de vasfen ele almıştır. Hz. Ali için kullanılan yaygın tabirlerden biri Haydar-ı Kerrâr'dır. Bu tabir, onun düşmanına döne döne, tekrar saldırdığını ortaya koymak amacıyla kullanılmıştır. Kabûlî, bu vasfı sevgilinin gözüne vermiş ve ondan gözünün yok yere kan dökmemesini, kendisini öldürmemesini istemiştir.

Zülfikâr-ı gamze-i hûn-rîz ile yok yirlere

Hayder-i Kerrâr-ı çeşmün dökmesün kanum 'Alî G. 418/3 (Erdoğan, 2008: 734)

Hayâlî Bey (ö. 1557), şu beytinde sevgilinin gamzelerine Ali'nin Zülfikar'ı denilememesi durumunda Mülcem'in kılıcı denilebileceğini söyler. Beyitte sevgilinin gamzesinin kan dökücülüğü ve âşık üzerindeki öldürücü etkisi hem Zülfikar hem de Mülcem bağlamında anlatılmak istenmiştir. Mülcem, Hz. Ali'yi şehit eden katilin adıdır. Hâricî zümresine mensup olan bu zat, Hz. Ali'yi yaralamış, Hz. Ali bu yaranın etkisiyle üç gün sonra vefat etmiştir. Hayâlî Bey, beyitte bu olaya da telmihte bulunmaktadır.

Zülfikâr-ı 'Alî değilse şehâ

Gamzeler tîg-i tîz-i Mülcemdir G. 50/3 (Tarlan, 1945: 146)

Manastırlı Celâl (ö. 1574?), cazibeli sevgilinin gözünün Hz. Ali'nin gözü gibi -yahut Ali'nin aynısı, yahut Ali isminin başındaki ayn harfi- olduğunu, gamzesinin de Zülfikar gibi olduğunu ve ondan ejderhaların bile kurtulamayacağını söyler. Şair, beyitte Dastan-ı Ejderha ve Hz. Ali Cenknemeleri'nde geçen, Hz. Ali'nin insanlara zulmeden ejderhayı Zülfikar adlı kılıcıyla öldürmesi olayına telmihte bulunmuştur. Beyitte Zülfikar-gamze münasebeti şekil benzerliğinin yanı sıra sevgilinin gamzesinin etkisini ve gücünü ortaya koymak amacıyla kurulmuştur.

Fi'l-mesel 'ayn-ı 'Alîdür çeşm-i fettân sanasın

Zülfikâr-ı gamzesinden olmaz ejderler halâs G. 307/3 (Güneş, 2013: 447)

Resim 2. Hz. Ali'nin ejderhayı öldürmesi⁹

Muvakkıt-zâde Pertev (ö. 1807-08), aşağıdaki beytinde hem sevgilinin gözünü hem de gamzesini (bakışını) Zülfikar'la ilişki içinde kullanmış, gönülünü Zülfikar'ın kını olarak görmüştür.

Nâ'il oldukda nigâh-ı gamze-i çeşmânuna
Güyyâ sandum gılâf-ı Zülfikâr oldu gönül CCCXXIX/2 (Bektaş, 2017: 215)

2.2. Zülfikar ve Kaş

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan kaş, çoğunlukla göz ve gamzeyle birlikte zikredilen, şairler tarafından şekli dolayısıyla çeşitli benzetmeler içinde kullanılan bir unsurdur. Sevgilinin kaşının ilk özelliği eğriliğidir. Kaş bu yönüyle keman, yay ve hançer gibi çeşitli savaş aletleriyle ilişki içinde kullanılmıştır. Zülfikar da ucu eğri bir kılıçtır. Zülfikar'ın ucu çatallıdır, yani ikiye ayrılır. Sevgilinin kaşları da iki adettir. Bu yönleriyle kaş, Zülfikar'la bir benzerlik taşımaktadır. Bu benzerlikten hareketle şu beytinde Vahdetî Baba (ö. 1598), doğrudan sevgilinin alnındaki iki kaşın Hz. Ali'nin Zülfikar'ı, sevgilinin zülfünün de çene çukurunda en yakın arkadaşı olduğunu söylemiştir.

Zenahdânunda zülfün ehl-i 'ışkun yâr-ı gârıdur
Cebînünde iki kaşun 'Alînün Zülfikârıdur G. 11/1 (Öztürk, 2006: 49)

Gelibolulu Âlî (ö. 1600), mahbubunun Muhammed isimli, Yusuf yüzlü, Mahmut çehreli biri olduğunu söyler. Sevgilinin gözü Hz. Ali'nin gözü gibidir (yahut Hz. Ali'nin isminde yer alan ayn harfi gibidir zira gelenekte göz şekil olarak ayn harfine benzer ve Ali isminin de ilk harfi ayndır.). Göz, Hz. Ali olunca gamzeler ve kaş da Zülfikar olmuştur.

Muhammed-nâm bir Yûsuf-likâ Mahmûd-tal'atsın

Gözün 'ayn-ı 'Alîdür gamzelerle Zülfikâr ebrû G. 1167/4 (Aksoyak, 2018: 1070)

Seyyid Nigârî (ö. 1886), mensup olduğu zümreyi anlatırken Zülfikar'a yer vermiştir. Şair kendilerinin Zülfikar'ın katlettiği, kaşın aşk şehidi olduklarını söylerken kaş ile Zülfikar arasında münasebet kurmuştur.

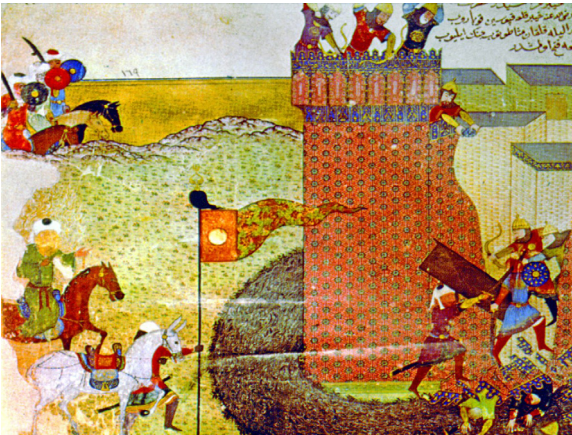
Nazargâh-ı İlâhî mazhar-ı lutf-ı Hudâyız biz

Şehîd-i 'aşk-ı ebrûyuz katîl-i Zülfikârız biz G. 279/3 (Bilgin, 2017: 174)

Ahmed Bâdî (ö. 1908), geleneğin sinesi nokta nokta ve dilim dilim yaralarla dolu olarak çizdiği âşık imajından faydalanarak sevgilisinin kaşlarının Zülfikar'ıyla âşıkların sinesini harap ettiğini söyler. Sevgili böylece âşıkların sinesini Hayber Kalesi'ne döndürmüştür. Beyitte şair, Hz. Ali'nin Hayber Kalesi'nin fethinde oynadığı role telmihte bulunmuş, Zülfikar'ın te-daileri doğrultusunda kelimelere yer vermiştir.

Zülfikâr-ı ebruvânınla harâb itdün şehâ

Sîne-i 'uşşâkı döndürdün hisâr-ı Haybere G. 146/2 (Okmak, 2008: 207)

Resim 3. Hz. Ali, Hayber Savaşı'nda¹⁰

Yahyâ Nazîm (ö. 1727), Zülfikar'ın iki yüzünün de keskin ve ucunun çatalı olmasından hareketle sevgilinin kaşlarının iki yüzlü ve iki dilli Zülfikar gibi olduğunu söyler. Şair, bununla da yetinmeyip dilinin kılıcı ve kaleminin de bunlara eş, ikiz olduğunu söyler. Gelenekte şairler kalemin ucuyla Zülfikar arasında şekle, dil ile Zülfikar arasında da hem şekle hem de tesire dayalı bir ilişki kurmuşlardır. Yahyâ Nazîm de bu ilişkiden faydalanmıştır.

O kaşlar iki yüzlü iki dilli Zülfikâr ancak

Yâ şemşîr-i zebânümla yâhûd hâmemle tev'emdür G. 33/5 (Gümüş, 1992: 340)

2.3. Zülfikar ve Kirpik

Kirpik, çoğunlukla göz ve kaşla birlikte zikredilen bir güzellik unsurudur. Kirpik etrafındaki hayallerin kaynağı daha çok onun şekline dayanmaktadır. Onun şeklinden hareketle şairler âşığa tesir edici (etkileyici, yaralayıcı ve öldürücü) yönü üzerinde durmuşlardır. Kirpik ile Zülfikar arasındaki münasebet kirpiklerin şeklinden ve âşığa tesir edici yönünden kaynaklanmaktadır. Emrî (ö. 1575), sevgilinin gözünün yanında kirpiği ve gamzesini görünce bunları Hz. Ali'nin Zülfikar'ına benzetmiştir.

Müjeyle gamzesin gördüm yanında çeşminün Emrî

Erenler cânıçün benzer 'Alînün Zülfikârına G. 479/5 (Saraç, 2002: 257)

Üsküdarlı 'Aşkî'ye (ö. 1576-77) göre sevgilinin gözü Ali'nin gözüdür, kirpikleri de Zülfikar'dır. 'Aşkî bu kompozisyona sevgilinin başka bir güzellik unsuru olan ayva tüylerini de dâhil etmiştir. Sevgilinin siyah ayva tüyleri karayağız at gibidir ve bunlar onun Döldül'üdür. Hz. Ali, kılıcı Zülfikar ve bineği Döldül zikredilince sevgiliye de "Ey fetâ" diyerek seslenilmiş, "lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zü'l-fikâr" hadisine göndermede bulunulmuştur.

Zülfikârı müjeler 'ayn-ı 'Alîdür çeşmün

Ey fetâ şol hat-ı şebdîz anun Döldüldür G. 97/3 (Uzun, 2011: 368)

Yakînî (ö. 1568), kirpiklerden kaynaklı yaralarından bahsederken kirpik-Zülfikar münasebetini kurmuştur. Şair yaralı vücudundaki her yaranın sevgilinin kirpiğinin Zülfikar'ından kan ağladığını (kanadığını) söylemektedir.

Ey Yakînî ten-i mecrûhdaki her zahmum
Zülfikâr-ı müjesinden o şehün kan ağlar G. 30/5 (Zülfe, 2009: 171)

Gelibolulu Sun'î (ö. 1533-34), tarihi çağrışımlar da ihtiva eden bir beytinde sevgilinin yüz güzelliğini seyre kirpiğinin engel olmayacağını söyler. Zülfikar, Bağdat'ı Rum padişahına teslim etmiştir.

Seyr-i hüsne mâni' olmaz ey gönül müjgân-ı yâr
İtdi Bağdâdı şeh-i Rûma müsellemler Zülfikâr G. 33/1 (Yakar, 2018: 56)

Hafî (15. yüzyıl), sevgilinin kirpiğinin etki gücünü anlatırken Zülfikar'a dayalı farklı göndermelerde bulunmuştur. Şairin mahbubu Ali, kirpiğinin kılıcını çekse haset edenler kaçır giderler. Bu durumu şair, leff ü neşr içinde Zülfikar'ı kında görüp kaçır Zülhumar'la ilişkilendirir. Zülhumâr, Hz. Ali'nin Zülfikar'la öldürdüğü bir kimsedir¹¹.

Tîg-i müjgânın 'Alî çekse Hafî turmaz hasûd
Zülfikârı kında görse Zü'l-humâr andan kaçır G. 2410/5 (Gıynaş, 2017: 900)

2.4. Zülfikar ve Göz (Bakış)

Göz, sevgilinin güzellik unsurları arasında kaşı, kirpiği, gamzeyi de kapsayan bir unsurdur ancak Zülfikar'la olan münasebeti bu unsurlardan daha azdır. Bunda Zülfikar'la kaş, kirpik ve gamze arasında şekle dayalı bir münasebetin bulunması ve sevgilinin bu üç güzellik unsurunun savaş aletleriyle eşleştirilmesi etkindir. Gözün Zülfikar'la olan münasebeti aslında gözün eylemine dayalı kurulmuştur. Zâtî (ö. 1547), şu beytinde göz ve Zülfikar arasında etki gücüne dayalı bir münasebet kurmuştur. Sevgilinin işveli bakışı nasıl gamlı gönülleri açıp ferahlık verirse Haydar'ın Zülfikar'ı da her diyarı açır (fetheder). Şairin bahsettiği mahbubun ismi Haydar olunca gözü de Zülfikar'a benzetilmiştir. Şair, Zülfikar'ıyla fetihlerde bulunan Hz. Ali'ye göndermede bulunmaktadır.

Şîve-i çeşmün açarsa n'ola gamgîn dilleri
Zülfikârı feth idübdür her diyârı Haydarun G. 786/5 (Tarlan, 1970)

Enderunlu Hasan Yâver (ö. 1797-98) de göz (bakış) ile Zülfikar arasında münasebet kurmuştur. Veli ve Ali olan sevgilinin kaş ve gözüyle yaptığı işaretler ve nazı bir keramettir. Gözünün öfkeyle bakışı ise onun Zülfikar'ıdır. Şair, dolaylı olarak Zülfikar'ın Hz. Ali'nin bir kerameti olduğunu söylemekte-

dir. Gerçekten de Zülfikar'ın elde edilişinden fetihlerdeki rolüne kadar birçok hikâye onun Hz. Ali'nin elinde bir keramete dönüştüğünü göstermektedir.

Kirişmen şîve vü nâzun kerâmetdür velî sensin
Nigâh-ı hışm-ı çeşmün Zülfikârundur 'Alî sensin G. 135/1 (Üstüner, 2017: 123)

Gelibolulu 'Âlî (ö. 1600), Zülfikar'ı aynı beyitte hem dile hem de makasa benzetmiştir. Şairin dilinin kılıcının yansıması şaşı bir gözde bazen Zülfikar bazen de makas olarak görünmektedir. Şairin dil kılıcı aslında tektir. Ancak onu şaşı göz gördüğünde iki adet gibi görmekte böylece şairin de dili, iki dilli Zülfikar'a yahut Zülfikar'ın da benzetildiği makasa dönmektedir. Beyitte şaşı göz, Zülfikar'la ilişkili kullanılmıştır. Zira şaşı göz eğri görür, iki görür. Zülfikar'ın da ucu eğri ve çatallıdır.

Senün tîg-ı zebânun 'aksi 'Âlî çeşm-i ahvelde
Geh olmuş Zülfikâra gâhî ol mîkrâza dönmişdür G. 288/5 (Aksoyak, 2018: 646)

'Âlî'nin şaşı göz ile Zülfikar arasında kurduğu ilişkinin benzeri Azmizâde Hâletî'nin (ö. 1631) de bir beytinde vardır. Hâletî, Ali karakterli kimsenin kahr kılıcının, düşmanın şaşı gözüne Zülfikar'ın benzeri görüldüğünü söyler. Şairin bahsettiği kişi Ali karakterli olunca düşmana kahr kılıcı da Zülfikar olmaktadır. Şaşı göz bir şeyi iki şey gibi görür. Bu sebeple normal bir kılıç bir anda ucu çatallı Zülfikar'a döner. Beyitte şaşı gözün eğriliği ve eğri bakışı ile Zülfikar arasında bir ilişki kurulmuştur.

Ol 'Alî-sîret ki çeşm-i ahvel-i a' dâsına
Tîg-i kahrı görünür mânend-i şekl-i Zülfikâr Kt. 21/2 (Kaya, 2017: 193)

Şeyh Gâlib (ö. 1799), sevgilinin büyüleyici, şaşı gözünün bakışı karşısında "la havle" demekten kendisini alamaz. O şaşı bakışlı güzel her sözünde Hz. Ali'nin Zülfikar'ının üzerine yemin etmektedir, başka bir ifadeyle sevgili bakışıyla âşık üzerinde Zülfikar etkisi uyandırmaktadır. Burada sevgilinin Zülfikar üzerine yemin etmesi gelenekte kılıç üzerine yapılan yeminleri hatırlatmaktadır. Beyitte şaşı gözlü güzelin eğri ve bir şeyi iki şey gören bakışıyla Zülfikar'ın ucunun eğri ve çatallı olması arasında münasebet kurulmuştur. Sevgilinin gözünün âşığı büyü yapmış gibi etkisi altına alması ile Zülfikar'ın manevî gücü arasında da başka bir ilişkinin kurulduğu söylenebilir.

Lâ-havle o çeşm-i sâhir-i şehî nigâhdan
Her sözde Zülfikâr-ı ‘Alîye yemîn eder G. 62/2 (Kalkışım, 1994: 285)

Enderunlu Hasan Yâver (ö. 1797-98?), kahramanım ve sultanım diyerek Hz. Ali gibi gördüğü sevgilisinin sarhoş gamzesinden Zülfikâr nişanlı kılıcı gibi bakmasını diler. Şair hem gamzeyi hem de sarhoş bakışı Zülfikâr’la münasebet içinde kullanmıştır. Bu beyitte şaşı bakış yerine sarhoş bakışın Zülfikâr’ın ucunun eğriliği ile ilişkilendirildiği görülmektedir.

Nigâh-ı Zülfikâr-âsârı çeksün gamze-i mestün
‘Alî-sîretli sultânüm benüm ey kahramânüm gel G. 119/4 (Üstüner, 2017: 113)

2.5. Zülfikâr ve Saç

Sevgilinin en sık ele alınan güzellik unsurlarından birisi olan saç, şiirlerde rengi, kokusu, şekli ve uzunluğu gibi farklı yönlerden birçok unsurla münasebet içinde kullanılmış, saçta dair çeşitli hâl ve vasıflara yer verilmiştir. Saçın Zülfikâr’la olan münasebeti genelde saçın şekline özeldir ise yüzün iki tarafına sarkan saç olan zülüfle Zülfikâr’ın çatallı ucu arasındaki benzerliğe dayanmaktadır. Şu beyitte Sehî Bey (ö. 1548) böyle bir ilgi kurmuştur. Şair, sevgilinin zülfünün Zülfikâr’ının yüreğini yardığını söyler. Bu durum karşısında sevgiliyi Alilik eyledin, koluna kuvvet diyerek tebrik eder. “Alilik eylemek” ifadesi divan şairleri tarafından Ali gibi davranmak, yardımcı olmak, kurtarıcılık yapmak, merhamet etmek, büyüklük göstermek gibi anlamlara gelecek şekilde kullanılmıştır (Çeltik, 2007: 600). Beyitte bu ifade ile sevgilinin saçının işi Ali’ye yakışacak bir surette yaptığı anlatılmıştır.

Yüreğüm yardı zülfün Zülfikârı
‘Alilik eyledün koluna kuvvet G. 20/6 (Yekbaş, 2010: 192)

Zülfikâr yivli ve boğumlu bir kılıçtır. Sevgilinin yüzünün iki yanından sarkan zülfü de kıvrım kıvrımdır. Cebrî (16. yüzyıl), aşağıdaki beyitte zülüfle Zülfikâr arasında böyle bir ilişki kurmuştur. Cebrî, sevgilinin kıvrım kıvrım zülüflerini görenin Ali’nin üzerine yiğit, Zülfikâr’ın üzerine kılıç yoktur sözünü söyleyeceğini belirtir.

Zülf-i pür-çînünle cânâ sen cevânî dir gören
Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zû’l-fekâr 947/2 (Köksal, 2017: 591)

Divan edebiyatında sevgilinin saçı bazen kâfir olarak nitelendirilir. Bu nitelendirmede onun çokluğu, rengi ve yanağı (yüzü) kaplaması etkindir.

‘Aşkî Mustafa (ö. 1860-70), şu beyitte leff ü neşr içinde sevgiliyi Haydar’a, zülfünü de Haydar’ın Zülfikar’ına benzetir. Sevgilinin iki başlı kılıca benzeyen zülfü kâfire Zülfikar çekmiştir.

İki başlı tîge benzer zülf-i cânânum benüm
Kâfire Haydar gibi gûyâ ki çekmiş Zülfikâr 180/9 (Bıyık Yapa, 2007: 285)

2.6. Zülfikar ve Dudak

Esrar Dede (ö. 1796), “leb” kelimesinin dudak ve kenar anlamından hareket ederek Haydar’ın Zülfikar’ının dudağının/kenarının camın üst kısmını öptüğünü söyler. Âşık, sevgilinin yanan ateşe dönen bakışından korkmaktadır. Celalli bakışı ateş gibi olan sevgili Zülfikar’a benzeyen (iki dudak, iki dilli Zülfikar) dudağıyla kadehi öpmüş, şarap içmiştir.

O nigâh-ı pür-celâli yanar âteş oldu eyvâh
Leb-i Zülfikâr-ı Hayder ser-i câmı öpdü hâlâ (Horata, 1998: 277)

2.7. Zülfikar ve Endam

Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), sevgilinin dış görünüşünü Haydar-ı Kerrâr olan Hz. Ali’nin Zülfikar’ına benzetir. Çılgın âşığa sevgilinin merhaba eli ise bir mızraktır. Beyitte sevgili bir savaşçı şeklinde çizilmiştir. İslam resim sanatında bazen insan yüzünün bazen de insan bedeninin iç içe geçmiş Zülfikarlar ile çizildiği görülmektedir. Muhtemelen Taşlıcalı Yahyâ da bu çizimlerden hareketle böyle bir teşbihte bulunmuştur. Ayakta duran bir insanın Zülfikar’a benzetilmesinde Zülfikar’ın uç kısmını iki parçalı olması etken olmalıdır.

Zülfikâr-ı Haydar-ı Kerrâra benzer hey’eti
‘Âşık-ı şeydâya dest-i merhabâdur gönderi G. 472/4 (Çavuşoğlu, 1977: 569)

3. Şiire Dair Unsurlar ve Zülfikar

Şairler tarafından söz ve şiir etrafındaki unsurlar ile Zülfikar arasında da ilişki kurulmuştur. Bu ilişkide söz ve şiirin etki gücünün Zülfikar’ın etki gücüyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Şairler, böyle bir ilişki kurduklarında Zülfikar’la tenasüp oluşturacak kelimeleri kullanmışlardır. Kalem, Zülfikar olduğunda şairin kendisi söz meydanının Haydar-ı Kerrâr’ı, şairlik yaratılışı Döldül olmuştur. Şairin sözü/şiiri/dili Zülfikar olduğunda düşman

ona baş eğmekte, şair bu sözüyle nazım ülkesini fethetmektedir. Divan şairleri Zülfikar'ı ele aldıklarında sık sık bu türden çağrışımlarla beytin anlam dünyasını zenginleştirmişlerdir.

3.1. Zülfikar ve Söz (Kelam)

Şairler, sözlerinin haset edenler, rakipler, şirk ehli ve bazı zümreler üzerindeki etkisini anlatırken Zülfikar'dan faydalanmışlardır. Şu beyitte Nesîmî (ö. 1404-05) sözünün etkisini anlatırken Zülfikar'a müracaat etmiştir. Doğru söz haset edenlerin bağrını manasıyla doğrar. Bunun için şairin sözü de inkâr edenler için Zülfikar gibidir.

Toğru söz toğrar hasûdun bağrını şol ma'nîden
Münkire oldu Nesîmînün kelâmı Zülfikâr G. 106/14 (Ayan, 2014: 313)

Nesîmî gibi bir Hurûfî olan Misâlî (16. yüzyıl) ise şu beytinde inkârcıların değil şirke düşenlerin bağrını doğramıştır. Zira şairin sözü Haydar'ın Zülfikar'ı gibidir.

Anuçün toğradum erbâb-ı şirkün bağrını
Kim kelâmumdur Misâlî Zülfikâr-ı Haydarî G. 586/9 (Güneş, 2011: 635)

Hidâyet Çelebi (15. yüzyıl), Nefes şahı Hz. Ali'nin yardımıyla kendi sözünün Zülfikar misali Havârici kestiğini söyler. Hz. Ali edebî metinlerde zikredilirken bazen Nefes şahı olarak isimlendirilmiştir. Şair bu isimle Hz. Ali'yi kastederken tarihî göndermelerde de bulunmaktadır. Havâric, Hz. Ali döneminde ortaya çıkan siyasî ve itikadî bir zümredir. Bu zümrenin temsilcileri, Hz. Ali'yi tekfir ederek onunla mücadeleye girişmiştir. Hz. Ali, bu zümreyle yaptığı mücadeleyi kazanmış ve birçok Haricî'yi ortadan kaldırmıştır. Şair, Hz. Ali'nin bu mücadelesine telmihte bulunarak sözünün de Hz. Ali'ye düşmanlık besleyenleri tıpkı Zülfikar gibi ortadan kaldıracağını söylemektedir.

Şâh-ı Nefes 'inâyeti ilen Hidâyetün
Her sözidür havârici kesmekde Zülfikâr G. 57/7 (Sona, 2006: 108)

Hidayet Çelebi'nin Zülfikar'a dayalı kurduğu ilişki ve göndermeler Eğribozlu Mehmed Emin Sırrî (19. yüzyıl) tarafından da yapılmıştır. Sırrî, Hz. Ali'nin sırrına vakıftır. Hâliyle şairin sözü de Hâricîlerin boyunlarındaki Zülfikar gibidir.

Bihamdillâh 'Alînün sırrına mahrem olup geldüm
Kelâmun Hâricî boynunda Sırrî Zülfikâr oldu G.182/5 (Cansever, 2005:
268)

Hikmetî'nin (17. yüzyıl) sözü de mana hükümdarının Zülfikar'ıdır. Şairin nazım ülkesini fethetmesi için yalnız sözü yeterlidir. Beyitte şah, fetih, Zülfikar ile şair Hz. Ali'ye göndermede bulunmaktadır.

Zülfikâr-ı şâh-ı ma' nâdur kelâmum Hikmetî
Kışver-i nazmı yeter feth itmege tenhâ sözüm G. 182/5 (Eğri, 2006:
191)

3.2. Zülfikar ve Şiir

Âşık Çelebi (ö. 1572), şiirinin düşmanlar üzerindeki etkisini anlatırken Zülfikar'dan faydalanmıştır. Şair, Hz. Ali misali şiirinin Zülfikar'ını ele aldığı anda düşmanın gönlünü Hayber Kalesi gibi alacaktır. Âşık Çelebi, beyitte kendisini Hayber Kalesi'ni fetheden Hz. Ali; şiirini de Hayber Kalesi'ni fethederken Hz. Ali'nin en büyük yardımcısı olan Zülfikar'la ilişkilendirmiştir.

'Alî-misâl alup Zülfikâr-ı şî'rüm ele
Dil-i 'adûyı alam hemçü kal'a-i Hayber K. 14/236 (Kılıç, 2017: 75)

Şairlerin söz ve şiirlerinin düşman üzerindeki etkisini ifade ederken Zülfikar'la münasebet kurmaları yaygın bir kullanımdır. Şânî (16. yüzyıl) de bu kullanıma yer veren bir şair olarak şiirinin Zülfikar'ına düşmanın baş egeceğinden bahsetmektedir. Şairin nazlı şairlik yaratılışı Hz. Ali'nin bineği Düldül gibidir.

Zülfikâr-ı nazmuma ey Şânî a'dâ baş eğer
Tab'-ı nâzum 'arsa-i 'âlemde Düldüldür bana G. 13/5 (Tunç, 2017:
111)

3.3. Zülfikar ve Beyt

Manastırlı Celâl (ö. 1574?), Zülfikar'ın şeklini esas alarak Zülfikar'ın ucunun iki parçalı olmasından hareket etmiş, iki kulağı (kılıcın kabzasının başında çatal şeklindeki çıkıntıyı) ve şiirinin iki mısraını (matlay) Zülfikar'la ilişkilendirmiştir.

Celâlî Zülfikârumdur benüm her matla'-ı şî'rüm
'Aliy-yi Murtazâ hakkı iki başdan kulağum var G. 123/5 (Güneş, 2013:
347)

Diyarbakırlı Azmî (ö. 1831) şu beyitte Zülfikar'ın ucunun çatalı olmasından hareket ederek hem sevgilinin kaşını hem de iki mısraı Zülfikar'la münasebet içinde kullanmıştır. Sevgilinin kan saçan kaşları amansız bir cellat gibidir, Haydar'ın Zülfikar'ı gibi iki mısra kanlar döker.

Çün dü-mısra' Zülfikâr-ı Haydarî kanlar döker
Hûn-feşân ebrûların cellâd-ı bî-pervâ mıdır G. 58/2 (Duymaz, 2010: 270)

Azmî aynı benzetmeye başka bir beytinde de yer vermiştir. Sevgilinin kaşlarının oku kaza okudur, kaşları da âdetâ Haydar'ın Zülfikar'ı gibi iki mısradır. Burada her ne kadar iki adet kaş iki mısra olarak düşünülmüşse de kaşlar da Zülfikar olarak düşünüldüğü için iki mısra (beyit) ile Zülfikar arasında da ilişki kurulmuştur.

Nâvek-i müjgânların tîr-i kazâdan bir nişân
Kaşların gûyâ dü-mısra' Zülfikâr-ı Haydarî G. 152/2 (Duymaz, 2010: 355)

3.4. Zülfikar ve Harf

Zülfikar'ın şekli şairlerin onu Arap alfabesindeki harflerle benzetmeye dayalı bir ilişki içinde kullanmalarını sağlamıştır. Mostarlı Ziyâ'î (ö. 1584), kendisini şiir meydanının Haydar (Hz. Ali) gibi bir yiğidi olarak görür. Şair, şiir meydanın Hz. Ali'si olunca şairlik yaratılışı Düldül, Zülfikar'da şiirinde (gazelde) lâmelif olmuştur. Zülfikar'ın çatalı ucu, şekil olarak lâmelife (ل) benzetmektedir.

Gazelde lâmelifdür Zülfikâr u tab' Düldüldür
Dilriyem bugün meydân-ı nazmun ben de Haydarvâr G. 72/2 (Gürgendereli, 2002: 157)

Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), Divan'ının dibacesinde eserinin özelliklerinden bahsederken eserindeki lâmelifleri (ل) Zülfikar, yâ harfini feleğin yayı olarak nitelendirmiştir.

Her görenen lâmelifi Zülfikâr
Yâları kavs-i felek-i nâmdâr (Çavuşoğlu, 1977: 12)

Tâcîzâde Ca'fer Çelebi (ö. 1515), kendi şiirini överken şiirindeki lâmeliflerin (ل) haset edenlerin boynuna düştüğünü, onların boynunu vurmak

için Hz. Ali'nin Zülfikar'ı olduğunu söyler. Beyitte Zülfikar nasıl ki Hz. Ali'ye safları yaran ve döne döne savaşılan unvanını kazandırmışsa şair de Zülfikar'ın benzeyeni lâmelifler ile yani şiiriyle unvan kazanacaktır. Şair, bu sebeple Hz. Ali'den Haydar-ı Kerrâr olarak bahsetmiştir.

Lâmelifler kim düşüpdür boynını hâsidlerin
Urmağışün Zülfikâr-ı Haydar-ı Kerrârdur Kt. 2/19 (Erünsal, 2018:
537)

Handâni (16. yüzyıl), Zülfikar'ı lâmeliften farklı olarak kâf harfine benzetmiştir. Şair, Hakkı örten münâfıklar için nûn (ن) harfinin kemân (yay), kâf'ın (ك) ise Zülfikar olduğunu söyler. Beyitte şair kâf ve nûn harfleriyle “kûn” lafzına¹² göndermede bulunmaktadır. Bu doğrultuda bakıldığında şairin elindeki yayın ve kılıcın “kûn” hükmünde olduğunu söylemek istediği ve bunlarla münâfıkları ortadan kaldırdığı anlaşılmaktadır. Kûn lafzı Hakk'ın bir şeyin olmasını dilediğinde ona “kûn/ol” dediğini ifade ederken kullanılmaktadır.

Hakkı setr iden münâfıklar için Handânîyâ
Kâf u nûn elde kemân u Zülfikâr oldu bize K. 43/15 (Durkaya, 2017:
244)

Azmizâde Hâletî (ö. 1631) de kâf (ك) harfiyle Zülfikar arasında bir münasebet kurmuştur. Beyitte Zülfikar'ın gücü ortaya koyulurken onun karşısına heybeti, ulaşılmazlığı ve manevî yönüyle Kaf Dağı çıkarılmıştır. Kaf Dağı, Zülfikar'a karşı durması hâlinde Zülfikar, dağ bir hat çeşidi olan Kûfî hattın kâfi gibi yaracaktır. Kûfî, İslam hattında yatay, dikey harfleri ve geometrik yapısıyla ön plana çıkan en eski yazı çeşitlerinden birisidir. Şair, Zülfikar'la bu yazı çeşidinin dikey ve köşeli yapısı arasında bir münasebet kurmuş gibidir¹³.

Karşu tursaydı Zülfikârına Kâf
Kâf-ı Kûfî gibi kılurdu şikâf M. 5/37 (Kaya, 2017: 64)

3.5. Zülfikar ve Dil

Müşâk Baba (ö. 1832), soyunun Hz. Ali'ye dayandığını ima ettiği bir beytinde düşman ordusunu kahreden biri olmasının babasından, Haydar-ı Kerrâr'dan, miras kaldığını söyler. Şairin Zülfikar'ı dildedir. Beyitte “dil”in gönül anlamı dikkate alınıp şairin Zülfikar'a muhabbetinin gönülden olduğu

sonucu çıkartılabilirse de asıl olarak şairin dilini Zülfikar'a benzettiği ve diliyle (sözyle) düşmanı kahrettiğini söylemek istediği anlaşılabilir. Burada Hz. Ali'nin şiirler söylediği düşünülürse Müştâk Baba'nın söz söylemenin kendisine Hz. Ali'den miras kaldığını ima ettiği anlaşılabilir.

Bana mevrûs-ı pederdir Haydar-ı Kerrârdan

Kâhir-i ceş-i 'adûyum Zülfikârım dildedir G. 57/4 (Gündoğdu, 1997: 120)

Figânî (ö. 1531-32), Murtazâ-sehâ diyerek cömertliği yönünden Hz. Ali'ye benzettiği memduhunu methettiği için, dilinin (sözünün) Zülfikar gibi inci ve mücevher ile dolduğunu söyler. Beyitten Zülfikar'ın bir takım değerli taşlarla süslü olduğunu anlamak mümkündür.

Vasf eylemekde zâtunı ey Murtazâ-sehâ

Dürr ü cevâhir oldu zebânım çü Zülfikâr K. 6/18 (Karahan, 1966)

4. Övgüde Zülfikar

Divan şairleri hem memduhun övgüsünde hem de kendi övgülerinde Zülfikar etrafında çeşitli söyleyişlere yer vermişlerdir. Bu doğrultuda devlet adamının kahramanlığı söz konusu olduğunda Zülfikar zikredilmiştir. Şairler kendi şairlik güçlerini ortaya koyarken de Zülfikar'a yer vermişlerdir.

4.1. Şairin Fahri ve Zülfikar

Hz. Ali'nin lakaplarından biri Murtazâ'dır. Bâkî (ö. 1600), Hakk'ın rızasını kazanmış anlamına gelen bu kelimeyle Hz. Ali'yi kastettiği bir beytinde düşmanın kendi şiirine zorunlu olarak baş eğdiğini söyler. Zira Bâkî'nin şair tabiatının kılıcı, Murtazâ'nın kılıcı Zülfikar'dır.

Zarûrî ser-fürû kıldı edâna düşmen ey Bâkî

Senün şemşîr-i tab'un Zülfikâr-ı Murtazâ ancak G. 234/7 (Küçük, 1994: 245)

Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1635), ikiyüzlü kimseleri uyarırken onları Zülfikar'ıyla tehdit etmiştir. Şair, kalemiyle ikiyüzlü kimsenin defterini varak gibi düreceğini, onu ortadan kaldıracığını söylemektedir. Zira şair Ali'nin oğlu Ali'dir ve ikiyüzlüler şairin Zülfikar'ından sakınmalıdır. Beyitte kalemin Zülfikar'la eşleştirildiği görülmektedir.

İki yüzlinün dürer hâmem varakveş defterin
Ben 'Alî ibn-i 'Alîyim Zülfikârımdan sakın G. 124/4 (Nar, 2007: 121)

4.2. Memduhun Methi ve Zülfikar

Bâkî (ö. 1600), Sultan Mehmed Han için yazdığı kasidesinde memduhunu Hz. Ali olarak tavsif ederken onun kan saçan kılıcının Zülfikar'ın işini yaptığını söyler.

Eyler hücûmı düşmen-i dîne 'Alî-sıfat
Şemşîr-i hûn-feşânı kılır kâr-ı Zülfikâr K. 9/15 (Küçük, 1994: 27)

Hayâlî Bey (ö. 1557) bir kasidesinde Hz. Ali için yaygın bir kullanım olan “şâh-ı merdân” ifadesine yer verir, memduhun doğuya ve batıya Hz. Ali'nin Zülfikar'ını çektiğini söyler. Şair, Şehzade Mehmed ve Selim'in şehzadelîği döneminde Râfizî ve Hâricîlerin yok edildiğini vurgular (Burada akla İran-Safevî ile girilen mücadeleler gelebilir. Bu dönemde hilafet Osmanlı hükümdarlarındadır ve İran, Sünni Osmanlı'nın karşısında bir güç olarak yer almaktadır. Hâricîler de Hz. Ali'nin hilafetini tanımamışlardır, Râfizîler de Hz. Ali hakkında aşırıya giderek ona haksızlık yapmışlardır.). Şair, aslında beyitte tarihî bir göndermede de bulunup Hz. Ali'nin halifeliği esnasında farklı zümrelerle giriştiği mücadelelere telmihte bulunmaktadır.

Revâfizla Havâric mün 'adim oldu zamânında
Çekelden şark u garbe Zülfikâr-ı şâh-ı merdânı K. 22/13 (Tarlan, 1945: 63)

Hayâlî Bey gibi Sehâbî (ö. 1564) de yaşadığı dönemde Hâricî olarak nitelenen İran-Safevîler ile girilen mücadelelerden hareket ederek memduhunu övmüştür. Şair, memduhunun Hz. Ali misali Hâricîlerin kanını yere döktüğünü söyler. Böyle bir memduhun kılıcının Zülfikar'dan iz taşımasına şaşırılmamak gerekir.

Hûn-ı havârici yire dökdi 'Alî-misâl
Tîgî 'alâmet olsa n'ola Zülfikârdan (Bayak, 2017: 189)

Nef'î (ö. 1635), Sultan Ahmed'i övdüğü kasidesinde muhatabının zamanını, Hz. Muhammed'in (Ahmed-i Muhtâr'ın) zamanı olarak görür. Sultanın kılıcı da Hz. Ali'nin kılıcı Zülfikar'ı hatırlatmaktadır.

Devri zamân-ı Ahmed-i Muhtârı andırır
Şemşîri Zülfikâr-ı 'Alîden nişân verir K. 5/35 (Akkuş, 1993: 57)

Nedîm (ö. 1730), Nef'î'nin yukarıdaki beytinin yer aldığı kasidesine yazdığı nazirede Nef'î'nin söz konusu beytinin ikinci mısramını tazmin ederek muhatabı Ali Paşa'yı ismine layık bir şekilde methetmiştir. Şair, Ali Paşa'nın Hz. Ali ile nam olarak aynı olduğunu (Murtazâ olduğunu) söyler. Ali Paşa savaş günü kılıcıyla Hz. Ali'nin Zülfikar adlı kılıcını hatırlatmaktadır.

Hem-nâm-ı Murtazâ 'Alî Pâşâ ki rûz-ı rezm
Şemşîri Zülfikâr-ı 'Alîden nişân verir K. 3/20 (Macit, 2017)

Azmizâde Hâletî (ö. 1631), çeliğe su verilerek onun sertleştirilmesi geleneğinden istifade ederek memduhun keskin kılıcının Zülfikar'la aynı olmasında aynı kudret dağının çeşmesinden gelen suyla beslenmelerinin etken olduğunu söyler. Kılıcın, su ile bu münasebetinin yanı sıra şairin “âb-ı şemşîr” ve “âb-ı Zülfikâr” ifadelerini kullanmasında suyun rengi, akıcılığı, saflığı, berekliliği ve kılıcın üzerinde olması muhtemel hatların -ki Zülfikar'ın üzerinde kanın akması için yivlerin, kanalların olduğunu bilinmektedir- su ile ilişkilendirilmesinde etkili olmalıdır. Şair, “Bû-Türâb” diyerek Hz. Ali'nin en fazla kullandığı künyelerinden biri olan “Ebû Türâb”a göndermede bulunmuştur. Peygamber Efendimiz tarafından Hz. Ali'ye verilen bu künyenin kelime manası toprağın babasıdır. Beyitte türâb ile su-dağ-çeşme arasında da ihama dayalı tenasüp kurulmuştur.

Kûh-sâr-ı kudretün bir çeşme-sârından gelür
Âb-ı şemşîrünle âb-ı Zülfikâr-ı Bû-Türâb K. 35/7 (Kaya, 2017: 154)

Yukarıdaki beyitte görülen lafız ve mana tek kelime farkıyla Râmî'nin (ö. 1639-40) şu beyitinde de vardır. Râmî'de “Bû-Türâb”ın yerini Hz. Ali'nin lakaplarından biri olan “Murtazâ” almıştır.

Kûh-sâr-ı kudretün bir çeşme-sârından gelür
Âb-ı şemşîr ile âb-ı Zülfikâr-ı Murtazâ K. 34/3 (Hamami, 2001: 239)

Memduhun Hz. Ali ve onun kılıcının Zülfikar'la eşleştirilmesi şairlerin sık sık müracaat ettikleri müşterek bir kullanımdır. Bu kullanımda bazen de Hz. Ali ve onun kılıcı için söylenen “*Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zû'l-fekâr*” tabirine doğrudan yer verilir. Edirneli Nazmî (ö. 1585-86?), kasidesinde sultanı Hz. Ali gibi şanlı olarak görür ve onun kılıcına bedel olmadığını söyler. Nitekim Ali'nin üzerine yiğit, Zülfikar'ın üzerine kılıç yoktur. Aynı hadisi aynı bağlamda Kâtib-zâde Sâkıb (ö. 1716-17) da iktibas etmiştir. Şair, cihan

halkının sultanın vasfına uygun gelecek şekilde “*Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zû’l-fekâr*” demelerine şaşkınlık gerektiğini söyler.

Sen ‘Aliyyü’ş-şâne tîg-ıla bedel yok nitekim
Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr K. 15/64 (Üst, 2018: 97)

Vasfuna şâyeste dirlerse n’ola halk-ı cihân
Lâ fetâ illâ ‘Alî lâ seyfe illâ Zülfikâr K. 10/10 (Kırbıyık, 2017: 73)

Gelibolulu ‘Âlî (ö. 1600), memduhun Hz. Ali sıfatlı müstesna bir yiğit olduğunu, kötü/eğri bakışlı düşmanın kılıcını Zülfikar olarak gördüğünü söyler. “Kec” eğri anlamına gelmektedir. “Kec-nazar” ifadesinin kötü bakış yanında eğri ve şaşkınlık bakışı da ifade edebileceği düşünüldüğünde düşmanın eğri baktığı veya şaşkınlık baktığı için kılıcı Zülfikar olarak gördüğü söylenebilir. Çünkü şaşkınlık bir şeyi iki şey gibi görür, Zülfikar da iki dilli bir kılıçtır.

Ol bir ‘Alî sıfatlı dilîr-i yegânedür
Her hasm-ı kec-nazar kılıcın gördi Zülfikâr K. 80/12 (Aksoyak, 2018: 289)

Bâkî (ö. 1600), sevgilinin kılıcını Zülfikar’a benzetir ve gönül ehlinin bu kılıcın resmini âlemin tekkesine Zülfikar gibi nakış eylediğini söyler. Şairin bu beyanından hareketle Zülfikar’ın resminin bazı tekkelerde duvara asıldığını söylemek mümkündür.

Tîgı resmin ehl-i dil mânend-i şekl-i Zülfikâr
Hânkâh-ı ‘âlemün nakş eylesün dîvârına G. 407/6 (Küçük, 1994: 351)

Muhatabın kılıcı zikredilirken şairler teşbih-i tafdil yaparak onun kılıcını Zülfikar’la mukayese ederler. Bu mukayesede memduhun kılıcının Zülfikar’dan üstün tutulduğu görülmektedir. Bâkî, bir beytinde memduhun kılıcını bu şekilde methetmiştir. Şair, muhatabına Hz. Ali’nin bir sıfatıyla seslenir. Şair, Haydar-ı Kerrâr dediği muhatabını tebrik eder ve onun cevherli kılıcına Zülfikar’ın denk olamayacağını söyler.

Âferîn ol rûzgârın Hayder-i Kerrârına
Zülfikâr olmaz mu ‘âdil tîg-i cevherdârına G. 407/1 (Küçük, 1994: 351)

Ahmed-i Dâ’î (ö. 1421?) de kasidesinde muhatabının kılıcını mübalağa yaparak gaybdan gelen bir şimşek gibi görür. Bu kılıcın darbesini gördüğünde Zülfikar utanıp yerin yedi kat altına geçecektir.

Kılıcun berk-ı hâtıfdur görürse zarbesin hakkâ
Geçeydi yidi kat yire utanup Zülfikâr andan K. 9/26 (Özmen, 2017: 24)

Ahmedî, iki farklı beyitte memduhun kılıcını Zülfikâr'dan üstün tutar. Şair, bunların birinde memduhunu Hz. Ömer adaletli, Hz. Hasan ahlaklı ve Hz. Ali gönüllü olarak görür. Memduhun kılıcı karşısında Zülfikâr'ın dışı körelir, Zülfikâr keskinliğini kaybeder. Şair diğer beyitte de memduhunu aynı şekilde övdükten sonra memduhun kılıcını çekmesi durumunda Zülfikâr'ın ondan yüzünü döndüreceğini söyler. Beyitte şair Zülfikâr'ın her iki yüzünün de keskin olmasından hareket ederek yüz döndürme eylemiyle onu kişileştirmiştir.

Ol 'Ömer- 'adl ü Hasen-hulk u 'Alî-dildür velî
Kılıcından künd-dendân olur anun Zülfikâr K XXV/33 (Akdoğan, ty.:
72)

Hasen-hulk u 'Ömer- 'adl ü 'Alî-dilsin ü kılıcun
Çekilse döndüre yüzini tîg-i Zülfikâr andan K. LXVI/25 (Akdoğan ty.:
168)

5. Soyut Unsurlar ve Zülfikâr

Şairler Zülfikâr'ı aşk, lütuf, âh, dert, gayret ve dua gibi soyut unsurlarla birlikte kullanmışlardır. Burada Zülfikâr'ın manevî gücünün bu soyut unsurların etkisini somutlaştırmada şairlere imkân tanıdığı söylenebilir.

5.1. Zülfikâr ve Aşk/Muhabbet

Bursalı Rahmî (ö. 1567-68), Haydar adlı bir mahbuptan bahsederken Haydar isminin Hz. Ali'nin de lakabı olmasından hareketle Hz. Ali etrafında çeşitli göndermelerde bulunur. Şaire göre güzellik ülkesinde güzellik tahtına hükümdar Haydar'dır. Onun aşkının Zülfikâr'ıyla gönül ülkesi zaptedilmiştir.

Melâhat tahtına şeh kişver-i hüsn içre Haydardur
Ki 'ışkı Zülfikârıyla gönül mülki musahhardur G. 39/1 (Erdoğan,
2011: 290)

Sun'ullah-ı Gaybi (ö. 1676?), muhabbetin gücünden bahsederken Zülfikâr'dan faydalanır. Şaire göre muhabbet, Hz. Ali'nin Zülfikâr'ı gibidir, şirkin başını baştan ayağa keser.

Ser-i şirki ser-â-pâ kat' ider ol
'Alî'nün Zülfikârıdır mahabbet 7/18 (Kemikli, 2000: 256)

5.2. Zülfikar ve Lütuf

Şem'î (ö. 1529-30), bir beytinde hem Hz. Ali'nin bineği Döldül'ü hem de kılıcı Zülfikar'ı soyut unsurlara benzetmiştir. Hak, kimin eline lütuf Zülfikar'ını verirse o kimse maksadının Döldül'üne şahlara yakışır bir şekilde biner.

Olur süvâr Döldül-i maksûda şâh-vâr
Kimün ki Hakk eline vire Zülfikâr-ı lutf K. 11/8 (Karavelioğlu, 2014: 24)

Câzib (19. yüzyıl), hem gönlün hem de ney'in hakikat makamında Haydar'ın remizlerini işitip lütuf Zülfikar'ını aradığını söyler. Burada Zülfikar'ın Hz. Ali'nin sırlarından biri olduğunu, gönlün ona muhabbet duyduğunu anlamak mümkündür. Şair, ney ile Zülfikar arasında bir ilişki kurmuştur. Zülfikar'ın kelime manası “boğuma sahip” demektir. Ney de boğumları olan bir çalgıdır. Beyitte ney'in Zülfikar'ın lütfunu araması Zülfikar'a manevî bir güç atfedildiğini göstermektedir. Ney ve Zülfikar arasında farklı bir yönden daha ilişki kurulabilir. Ney, kamıştan yapılan bir çalgı aletidir. Rivayete göre Hz. Ali, Hz. Muhammed'in kendisine emanet ettiği Mi'rac sırlarını bir kısmını kör bir kuyuya haykırmıştır. Kuyu zamanla su ile dolup taşmış ve o yerde kamışlar yetişmiştir. Bu kamışlardan yapılan ney bu sırları ifşa etmektedir. Beyitte bu ilişkiyi kurmamızı sağlayan bir kelime de “cûy” kelimesinin su çağrışımıdır.

Gûş edüp câh-ı hakîkatte rumûz-ı Haydarî
Zülfikâr-ı lutfunu cûyân bir ney bir gönül G. 258/6 (Yılmaz, 2010: 336)

Filibeli Vecdî (ö. 1599), Hz. Ali'nin cömertliğinden hareketle memduhundan yaşadığı dönemde kerem ehlinin razı olduğunu söyler. Murtaazâ kelimesini kullanarak memduhunun aynı zamanda Hz. Ali gibi cömert olduğunu da vurgulayan şair, bu sebeple elindeki kalemin lütuf Zülfikar'ı olmasına şaşılmasına gerektiğini söyler. Kalem, Zülfikar'a benzeten şair, lütfu da Zülfikar'la somutlaştırır.

Devr içre şimdi ehl-i kerem Murtaazâsıdur
Olsa elinde hâme n'ola Zülfikâr-ı lutf K. 9/9 (Kavruk-Selçuk, 2017)

5.3. Zülfikar ve Âh

Fehîm-i Kadîm (ö. 1647), muhatabına Haydar gibi gece gündüz düşman saflarını yarıp geçmesini, ayın ve güneşin başını âhının Zülfikar'ıyla kesme-

sini söyler. Divan şiirinde âh göğe doğru yükselmesi yönüyle ele alınır. Göğe doğru yükselen âh da gece ayın, gündüz güneşin başını kesecektir. Beyitte âh kelimesinin Osmanlı Türkçesindeki yazımının bilindik tasavvuruna uygun olarak Zülfikar'ın "elif"le, ay ve güneşin de "he" harfiyle ilişkili kullanıldığını söylemek mümkündür. Âh, âşığın zikridir. Bu zikir âşığın sinesindeki âşıklık alameti olan şerha şerha ve nokta nokta yaraları taşır. Âşığın âhı o kadar güçlüdür ki göğe yükselip manevî bir gücü olan Zülfikar gibi, ayın ve güneşin başını kesecektir. Mihrin ve mâhın başını kestiğinde (mim harfi düştüğünde) geriye her âh kalacaktır ki her âh aslında bir Zülfikar'dır.

Başını kes mihr ü mâhun Zülfikâr-ı âhla
Saf-şikâf-ı düşmen ol mânend-i Haydar rûz u şeb K. 1/12 (Üzgör,
1991: 100)

5.4. Zülfikar ve Dert

Celîlî (ö. 1569), aşağıdaki beytinde dert ile Zülfikar arasında ilişki kurmuştur. Sevgili, kâfir rakibin iki gözünü kör kılmak için derdin Zülfikar'ı gibi âşığın boyunu yay biçime getirmiş, ikiye bükümüştür. Beyitte ikili öğeler ile Zülfikar'ın iki dilli ucu arasında ilişki kurulmuş, bu doğrultuda iki göz ve ikiye bükülmüş boya yer verilmiştir. Zülfikar'ın ucu eğridir, âşık da boyunu ikiye bükmüş (dâl veya râ harfi gibi) eğri hâle getirmiştir. Bu hâliyle âşık Zülfikar'a dönüşüp rakibin iki gözünü kör edebilecektir. Âşığın boyunu büken çektiği dertlerdir ve bu dertler sonucu o, Zülfikar'a dönmüştür¹⁴.

İki gözin kör kılmağa rakîb-i kâfirün
Zülfikâr-ı derd gibi kaddümi ham eyledün G. 220/6 (Kazan Nas, 2018)

5.5. Zülfikar ve Dua

Azîz Mahmûd Hüdâyi (ö. 1628), velilerin duasının etki gücünü anlatırken "şâh-ı velâyet" olan Hz. Ali'nin Zülfikar'ından istifade eder. Velinin duası inkârcıyı Hz. Ali'nin Zülfikar'ı gibi keserse buna şaşırılmamak gerekir.

N'ola ol münkiri du'â-i velî
Kesse mânend-i Zülfikâr-ı 'Alî Müf. 166 (Tatçı-Yıldız, 2005: 544)

5.6. Zülfikar ve Gayret

Zülfikar etrafındaki rivayetlerin birisi kılıcın Hz. Muhammed tarafından Uhud Gazvesi'nde Hz. Ali'ye verildiği ve Hz. Ali'nin de bu savaşta yaralan

Peygamber Efendimizi Zülfikar'la koruduğu yönündedir. Bâfi Çelebi (16. yüzyıl), bu olaya telmihte bulunurken Zülfikar'a yer vermiştir. Şair, memduhuna Hz. Muhammed'in Uhud Gazevesi'nde yaralandığını hatırlatır ve o savaşta Zülfikar'ıyla Hz. Muhammed'i koruyan Hz. Ali'yi hatırlatarak Hz. Haydar gibi gayret (çaba, mücadele) Zülfikar'ını bırakmamasını tavsiye eder. Beyitte gayret, Zülfikar'la ilişkilendirilmiştir.

Zahmnâk oldu Uhud cenginde fahr-i kâyinât
Koma gayret Zülfikârın hazret-i Haydar gibi K. 9/14 (Sinan, 2004:
127)

Erzurumlu Zihni (ö. 1794-97), Ali Paşa'nın İran'la giriştiği mücadelelerden bahsederken İran'dan Paşa'nın Hz. Muhammed'in dört halifesinin hakkını almasını ister. Paşa, bunu Hz. Haydar gibi gayret Zülfikar'ıyla yapacaktır.

Çâr-ı yâr-ı Ahmed-i Muhtârın andan hakkın al
Zülfikâr-ı gayretinle Hazret-i Haydar gibi K. 16/28 (Macit, 2001: 65)

6. Zülfikar ve Eşyalar

Divan şairleri Zülfikar'ı şeklinden hareketle kalem ve makas gibi bazı eşyalarla; etki gücünden hareketle de tuğra ve tuğranın çeşitli bölümleriyle ilişki içinde kullanmışlardır.

6.1. Zülfikar ve Kalem

Bir yazı aleti olan kalemin ucuyla Zülfikar arasındaki benzerlik şairlerin sık sık bu ilişkiden hareketle farklı hayaller geliştirmelerini sağlamıştır. Eski zamanlarda yaygın olarak kâmiş kalemler kullanılırdı. Bu kalemlerin ucu tek veya çift boğumluydu. Bu kalemlerin uç kısmı Zülfikar'ın şekline benzemektedir. Gelibolulu 'Âlî (ö. 1600) bir şiirinde tam olarak bu ilişkiyi kurmuştur. Şair adının 'Âlî olduğunu ve Hz. Ali'nin sırrına kendisinin sahip olduğunu söyler. Bu sırta sahip olunca şairin elinde tuttuğu iki dilli kalem de Zülfikar olmuştur.

'Âlî benem ki sırr-ı 'Alî bendedür henûz
Kabzumda hâme-i dü-zebân oldu Zülfikâr Kt. 71/1 (Aksoyak, 2018:
1282)

Resim 4. Hat sanatında kullanılan muhtelif kalemler

Şairler kendi şairlik güçlerini ortaya koymak amacıyla gazel ve kasidelerinde fahriye yaparken kalem ile Zülfikar arasında ilişki kurmuşlar, şiirlerinde Zülfikar'ın çağrışımlarına uygun kelimelere yer vermişlerdir. Bu doğrultuda Hz. Ali, Düldül, Hayber gibi birçok unsur şiirde birer telmih unsuru olarak yer almıştır. Bâkî (ö. 1600) kendisini şiir meydanının Haydar-ı Kerrâr'ı olarak nitelendirdiği bir beytinde bu nitelendirmeye uygun gelecek kompozisyonu ikinci mısradaki Zülfikar ve Düldül'le desteklemiştir. Şairin kaleminin ucu Zülfikar, şairlik yaratılışı da Düldül'dür.

Hayder-i Kerrâriyam meydân-ı nazmun

Bâkiyâ nevk-i hâme Zülfikâr u tab' Düldüldür bana G. 12/5 (Küçük, 1994: 109)

Resim 5. Hz. Ali, Zülfikar ve Düldül¹⁵

Bâkî aynı ilişkiye fahriye yaparken başka bir beytinde de yer vermiştir. Şairin elinde kalemin ucu Hz. Ali'nin Zülfikar'ıdır. Şairlik yaratılışının atı ise Döldül'dür. Bâkî, bu ilişkiler ile kendisini Hz. Ali ile özdeşleştirmekte, dolaylı olarak Hz. Ali'nin Zülfikar ve Döldül'le yaptıklarını kendisinin de kalem ve şiirleriyle yaptığını söylemektedir.

Destünde Zülfikâr-ı 'Alî nevk-i hâmedür

Bâkî semend-i tab'un olur Döldül eylesen G. 255/5 (Küçük, 1994: 258)

Bâkî tarafından kurulan bu ilişki aynı kelime ve ifadelerle aynı söyleyiş içinde Antepli 'Aynî (ö. 1837) tarafından da kurulmuştur. 'Aynî, nazım meydanının Haydar-ı Kerrâr'ıdır. Şairin elinde kalem Zülfikar'dır, şairlik yaratılışı Döldül'dür.

Bu gün meydân-ı nazmun Haydar-ı Kerrârıyım 'Aynî

Yedimde Zülfikârım hâme tab'im Döldül olmuşdur G. 60/7 (Arslan, 2004: 129)

Kara Fazlî (ö. 1564), şu beytinde kalem mi kılıç mı sorusuna cevap verircesine nazım ülkesini kalem ve kılıcıyla fethettiğini, kalemin bu fetihde Zülfikar kılıcına yardımcı olduğunu söylemektedir. Gelibolulu 'Âlî (ö. 16000) de hem kılıç hem de kalemle memduhun methini eden yiğit biri olarak Hz. Ali gibi elinde Zülfikar tutmaktadır. Beyitlerde hem kılıç hem kalem Zülfikar'a benzetilmiştir.

Tîgumla eyledi kalemüm milk-i nazmı feth

Nusretde oldı san kalemüm tîg-ı Zülfikâr K. 24/38 (Özkat, 2005: 198)

Tîg u kalemle medhün ider bir dil-âverem

'Âlî benem 'Alî gibi kabzumda Zülfikâr K. 64/27 (Aksoyak, 2018: 251)

'Âşık Çelebi (ö. 1572), irfanın Hayber kapısını fetherse şaşırılmamak gerekir. Zira şairin elindeki kalem, düşman saflarını yarararak ilerleyen Hz. Ali'nin Zülfikar'ıdır. Şair, Zülfikar etrafında Hayber ve Haydar kelimelerine yer vererek Hz. Ali'nin Hayber'in fethindeki önemine, kapıyı kendisinin açmasına, saflar yarararak saldırısına ve Zülfikar'ının bu fetihdeki gücüne telmihte bulunmuştur.

N'ola bâb-ı Hayber-i 'irfânı feth itdünse ger
Çün elünde Zülfikâr-ı Haydar-ı saff-der kalem K. 7/24 (Kılıç, 2017:
32)

Hanyalı Nûrî (ö. 1815), kalem ve âşığın kalbinin iki parça olduğunu söyler. Şair, Allah'ın arslanı Hz. Ali'nin, kılıcı Zülfikar ile kâfirleri öldürmeyi ister. Beyitte Zülfikar'ın iki dilli olmasıyla kalp ile kalemin ucunun iki parça olması arasında ilişki kurulmuştur.

İki şakdır kalem-i dest [ü] fu 'âd-ı 'âşık
Zülfikâr-ı Esedullâh ile kâfir biçelim G. 360/5 (Aydın, 2009: 787)

6.2. Zülfikar ve Makas

Zülfikar'ın kendine mahsus şekli şairlere birçok benzetmede ilham olmuş, şairler Zülfikar'la şekle dayalı münasebet kurulabilecek birçok unsura şiirlerinde yer vermişlerdir. Bunlardan birisi de makastır. Makasın kesiciliği ve iki parçalı yapısı ile Zülfikar'ın iki dilli olması arasındaki şekil münasebeti şairlerin bu iki unsur arasında çeşitli ilişkiler kurmasını sağlamıştır. Azmizâde Hâletî (ö. 1631), Hz. Ali'nin elinde Zülfikar'ını makas gibi eyleyerek din elbisesine süs biçtiğini söyler. Beyitte Hz. Ali'nin dine yaptığı hizmetler vurgulanmaktadır.

Eyleyüp elde Zülfikârını kâz
Hil'at-ı dîne kesdi biçdi tırâz M. 5/37 (Kaya, 2017: 64)

Sabâyî (15. yüzyıl), sevgilinin zülfünü kesmek için eline makas alması hâlinde bunun Hz. Ali'nin elinde Zülfikar'ıyla ejderhayla yaptığı savaşa benzeceğini söyler. Divan şiirinde sevgilinin zülfünün şekil ve âşıkla olan münasebeti bakımından benzetildiği unsurlardan biri ejderhadır. Sabâyî, sevgilinin zülfünü ejderhaya benzetince beyte Hz. Ali ve Zülfikar da dâhil olmuştur. Zira Hz. Ali, ejderhayla giriştiği mücadele ile edebî metinlere konu olmuştur. Şair, Hz. Ali'nin bu mücadelesine telmihte de bulunarak leff ü neşr içinde sevgiliyle Hz. Ali'yi, sevgilinin zülfüyle ejderhayı ve makasla Zülfikar'ı eşleştirmiştir.

Zülfini kat' itmege mikrâs alup kasd itse dost
Zülfikâr ile ider san ceng-i ejderhâ 'Alî G. 117/5 (Kavaklık, 2008: 93)

Helâkî (ö.1572-76), sevgilinin öfkeyle eline can yaralayıcı makası alması durumunda âdeta elinde Zülfikar'ıyla savaştan Hz. Ali'ye döneceğini söyler.

Alsa eline hışm ile mikrâz-ı cân-şikâf

Gûyâ ki Zülfikâr ile kılır ‘Alî savaş Helâkî G. 68/2 (Çavuşoğlu, 1982)

Sevgilinin zülfü бүklüm бүklүmdür ve âşıkları zülfünde tutsak bir hâldedir. Gelibolulu Sürûrî (ö. 1562) sevgilinin бүklüm бүklüm zülfünde başkalarının olmasına tahammül edemez ve sevgiliden onların başını gamzesinin Zülfikar makasıyla kesmesini ister. Böylece onlar sevgilinin zülfünden düşecektir. Beyitte gamze Zülfikar’la ilişkilendirilip bir kılıç gibi düşünülmüş, sonra da Zülfikar’a makas denilmiştir. Şair, sevgiliden rakiplerin başını ikiye biçmesini isterken makasın ve Zülfikar’ın iki dilli olmasına da göndermede bulunmuştur.

Kim ki pîç-â-pîç zülfüne senün olursa pîç

Zülfikâr-ı gamze mikrâziyla başın iki biç G. 56/1 (Ünver, 2010: 343)

Emrî, şu beytinde uzayan mumun kesilmesi görevini makas yerine Zülfikar’a yüklemiştir. Eski zamanlarda mumun ucu makasla kesilir, böylece daha parlak yanması sağlanırdı. Bunun için de mum makasları kullanılırdı. Şair, mumun alevinin başı kıvrılmış bir şekilde durduğunu, mumun Zülfikar’a boynunu verince -Zülfikar’ı andıran makasla fitilinin ucunu kestirdiğinde mutlu olduğunu söylemektedir. Şair, beyitte mumun görüntüsünden hareket etmiştir. Mumun baş kısmında kıvrılmış fitili bulunmaktadır. Şair, bu fitilinin kesilmesiyle mumun güldüğünü, mutlu olduğunu söylemektedir. Kılıç (2005: 70), gülen mum imajının divan şiirinde mumun alevinden dolayı kurulduğunu, alevin parlaklığı, titremesi, dans eder gibi görünmesinin bu benzetmeye kaynaklık ettiğini söylemektedir. Emrî, “alevi” kelimesinin çağrışımlarından faydalanmış, bu doğrultuda Zülfikar’a yer vermiştir. Bilindiği üzere “Alevî” kelimesinin asıl manası Ali’ye mensuptur. Zülfikar da Hz. Ali’nin kılıcıdır. Şair âdeta boynunu бүkmüş, başında kıvrımlı tacıyla (külâhıyla) teslimiyet içinde duran bir “Alevî” resmi çizmektedir. Hatta mumun bu resmi çizilen Alevî’ye benzetildiğini, Hz. Ali’ye duyduğu muhabbetle Zülfikar’ı görünce mutlu olduğunu söylemek de mümkündür.

Meftûl ser-durur ‘alevî gibi gâlibâ

Çün Zülfikâra virdi boyn kıldı hande şem ‘ G. 245/2 (Saraç, 2002: 149)

Resim 6. Mum makası¹⁶

6.3. Zülfikar ve Anahtar

Yahyâ Tevfik (ö. 1791), na'tında Zülfikar ile anahtar arasında bir ilişki kurmuştur. Şair, kâfirlerin ülkelerinin kilitli kale kapısını memduhun Zülfikar'ın anahtarıyla açtığını söyler. Burada şairin Hz. Ali'nin elinde Zülfikar'ıyla Hayber'in fethinde gösterdiği kahramanlıklar ve Hayber Kalesi'nin kapısını açmasına telmihte bulunduğu görülmektedir.

Der-i kılâ'-ı mukaffel bikâ'-ı küffârı
Güşâd-kerde-i miftâh-ı Zülfikâr itdi K. 2/65 (Yılmaztürk, 2016: 167)

6.4. Zülfikar ve Tuğra

Tuğra, Osmanlı padişahlarının imzası mahiyetinde olup fermanlara çekilirdi. Dolayısıyla güç, heybet ve otoriteyi temsil ederdi. Tuğra, bu yönüyle hem maddî hem de manevî bir güç kaynağı olan Zülfikar'la ilişkilendirilmiştir. Böylece tuğranın etki gücü daha somut hâle getirilmiştir. Bu ilişkiden hareket eden şairlerden biri Kelâmî'dir. Kelâmî (ö. 1595-96), tuğranın kesin, tartışılmaz bir hüküm gibi sultanın emrini uyguladığını söyler. Dolayısıyla tuğranın Hz. Ali'nin Zülfikar'ına benzetilmesini uygun bulur. Şair, böylece tuğranın etki gücüne neden şaşırılmamak gerektiğini Hz. Ali'nin Zülfikar'ıyla somutlaştırarak verir.

Zülfikâr-ı 'Alîye olsa müşâbih yiridür
Nass-ı kâtî' gibi hükmin ider icrâ tuğra K. 2/4 (Karlitepe, 2007: 118)

Ubeydî (ö. 1573), “yâ Alî” redifli bir gazelinde Hz. Ali'yi methederken onun yiğitliğin şahı olduğunu söyler. Şaire göre Hz. Ali'nin eli kudret fermandır. Elindeki Zülfikar ise o fermanın zafer tuğrasıdır. Beyitte “nusret” ke-

limesinin yardım anlamından hareketle Zülfikar'ın Hz. Ali'nin elinde Allah'ın yardımını ifade eden bir tuğra olduğu da anlaşılabilir.

Sen şecâ'at şâhısın menşûr-ı kudretdür kefün
Zülfikârun anda bir tuğra-yı nusret yâ 'Alî Ubeydî G. 305/3 (Arslan, 2013: 519)

Şeyh Gâlib (ö. 1799), Sultan III. Selim'in tuğrasını vafsettiği kasidesinde tuğranın bir bölümünü oluşturan zülfelere yer verir. Zülfe, tuğranın üst kısmında yer alan ve elif harfini andıran üç dik çizgiyi kesen kavisli üç çizginin adıdır. Bu çizgiler, şekil olarak çengeli andırır. Gâlib bu kavisli çizgiler ile Zülfikar arasında görünüşe dair bir ilişki kurmuştur. Gâlib, padişahın tuğrasının gücünü somutlaştırırken Zülfikar'ı, cihanı zapteden hükümdarlara keskin ucunu gösterip kınından çıkan keskin zülfeler olarak görmektedir. Bu keskin zülfeler, Hz. Ali'ye ait Zülfikar'dır. Zülfikar'ın eğri ve çatallı ucu ile zülfenin çengeli andıran yapısı arasındaki benzerlik zülfe kelimesinin başka bir anlamıyla da farklı bir yönden daha kurulmuştur. Zülfe, aynı zamanda sülüs yazıda kullanılan ve elifin tepesine konulan çengeldir. Fermanlar sülüs yazıyla yazılır ve fermana padişahın tuğrası çekilir. Gâlib'in sülüs yazısında kullanılan zülfelere de gönderme yaptığı ve bununla da Zülfikar arasında bir ilişki kurduğu açıktır.

Cihân-girâna yalman gösterip çıkmış niyâmından
O keskin zülfeler kim Zülfikâr-ı Haydariyyetdir K. 30/3 (Kalkışım, 1994: 100)

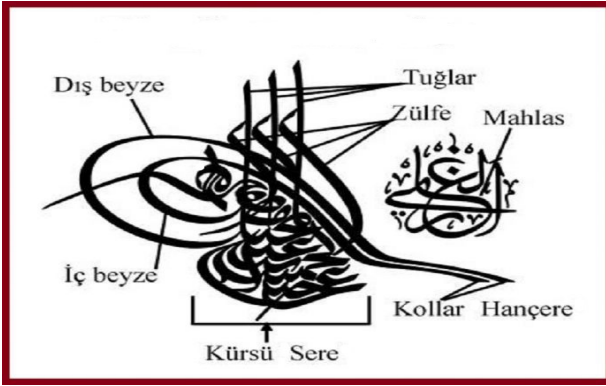
Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), sultanın fermanından ve fermana çekilen tuğradan bahsettiği bir kasidesinde sultanın imzasının (tuğrasının) ışık veren bir fikirle insanlar arasında Ka'be gibi bir yer edindiğini söyler. Daha sonraki beyitte Ka'beden de hareketle fermanı ve tuğrayı Ka'bedeki altın oluklara benzetir. Bu altın oluklar da şekil olarak Zülfikar gibidir ve buradan Müminlere su yerine nurlar akmaktadır. Yahyâ Bey fermanın ve femandaki tuğranın etki gücünü, insanlar arasındaki konumunu Kâbe ve Zülfikar ile somutlaştırır. Burada altın oluşu Zülfikar'a şeklen benzeten şair (Zülfikar'ın ortasındaki kan akmasını sağlayan yivli kısımlar akla gelmelidir.) Zülfikar'ın manevî gücüne de göndermede bulunmaktadır.

Altun olukdur ol görinen şekl-i Zülfikâr
Mü'minlere su yirine envâr olur revân K. 27/3 (Çavuşoğlu, 1977: 115)

Öziçeli Sâbit (ö. 1712), “Tuğraiyye” başlıklı kasidesinde bir beyitte tuğranın bir bölümü ile Zülfikar arasında ilişki kurmuştur. Şair, beyitte tuğranın hançere ve beyze bölümlerine yer vermiştir. Beyze, tuğranın sol tarafında bulunan iç içe geçmiş iki kavisli kısımdır. Hançere ise beyzelerin devamı olarak sağa doğru paralel uzanan iki koldur. Şair, hançereyi Zülfikar’a; beyzeyi ise iri ve ağır topuza benzetmiştir. Tuğranın her iki kısmının şekli ile savaş aletleri arasında şekle dayalı bir ilişki kurulduğu açıktır. Hançerenin birbirine paralel uzanan iki kolu Zülfikar’ın çatallı ucuna, beyzenin de yuvarlak şekli gürze (topuza) benzetilmiştir. Şaire göre hançere Zülfikar kılıcını kınından çıkarırsa şaşılmaz. Zira beyzesi de iri ve ağır topuzunu korkusuzca çekmiştir.

‘Aceb mi Zülfikâr-ı hançere sell itse şemşîrin

‘Adûya beyzesi gürz-i girânın çekdi bî-pervâ K. 37/17 (Karacan, 1991: 274)

Resim 7. Bir tuğranın kısımları

6.5. Zülfikar ve Sancak

Zülfikar sancaklarda, tılsımlı gömleklerin bir kısmında, Bektaşilikte ve bazı tarikatlarda bir motif olarak kullanılmıştır (Öz, 2013: 554). Ganî-zâde Nâdirî’nin (ö. 1626) şu beytinde sancak, Zülfikar’a benzetilmiştir. Şair, ‘Alî Paşa’nın düşmanla mücadelesinin Haydar (arslan) yani Hz. Ali gibi olduğunu, paşanın gemisini sürmesi durumunda onun savaş gemisinin direğindeki sancakçı görenin paşanın Zülfikar’ını arşa astığını söyleyeceğini belirtir. Beyitten sancaklarda Zülfikar çiziminin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Sürse keştisini ‘Alî Paşa
Hasm ile Haydarânedür cedeli

Dir hevâda gören filandiresin
Zülfikârını 'arşa asdı 'Alî Kt. 18 (Küleççi, 1985: 290)

Resim 8. Üzerine zülfikar tipinde kılıç işlenmiş ipek bayrak (Stadtmuseum-Münster)

Diyarbakırlı Lebîb'in (ö. 1768) şu beytinden sancaklara sadece Zülfikar'ın çiziminin değil, "lâ fetâ illâ 'Alî" sözünün de yazıldığı anlaşılmaktadır. Şair, Bağdat ve Basra Valisi Ali Paşa'nın vezâretine düştüğü tarih kıt'asında Paşa'nın isminin Ali olmasından da hareket ederek onun sancaklarına "Ali'nin üstüne yiğit yoktur." sözünün yazılmasını yahut kan süzücü/dökücü Haydar-ı Kerrâr'ın (Hz. Ali'nin) Zülfikar'ının şeklinin çizilmesini söyler.

Yazılısın *lâ fetâ illâ 'Alî* râyâtına anın

Ya şekl-i Zülfikâr-ı Haydar-ı Kerrâr-ı hûn-pâlâ Kt. 2/29 (Kurtoğlu, 2017: 177)

6.6. Zülfikar ve Sûr

Acem Sürûî (15. yüzyıl?), divazdeh türünde mütekerrir bir murabba yazmıştır. Şair, bu murabbain her bendinde "Kim 'Alînün Zülfikârı sûr-ı İsrâfildür" mısraını tekrarlamıştır. Hz. Ali, on iki imamın ilkidir. Şair de buna gönderme yaparak onun imamlık sabahının doğan güneşi olduğunu söyler. İnsanlar onun görünmesiyle nura gark olmuşlardır. Bütün cansız cisimler, felekler, bitkiler Hz. Ali'nin Zülfikar'ının İsrâfil'in sûru olduğunu söylemektedir. Bentte Zülfikar'ın, İsrâfil'in sûruna benzetildiği görülmektedir. Dört büyük melekten biri olan İsrâfil, Kıyamet'te sûr çalmakla görevlidir. Sûr çalınca kıyamet kopacak, tüm canlılar hayatını kaybedecektir. Şair galiba Hz.

Ali'nin Zülfikar'ının maddî ve(ya) manevî gücünü somutlaştırmak adına onu sûra benzetmiştir.

Matla'-ı subh-ı imâmetden doğup hûrşîd-i zât

Garka-i nûr-ı tecellî oldı halk-ı kâ'inât

Çağırur ecrâm u eflâk u cemâdât u nebât

Kim 'Alfînün Zülfikârı sûr-ı İsrâfildür Mrb. 54/2 (Şaripbekova, 2001: 238-240)

7. Tabiat Unsurları ve Zülfikar

Şairler, Zülfikar'ın şeklinden, etkisinden, maddî ve manevî gücünden hareketle bazen onu tabiat unsurları ile de ilişkilendirmişlerdir. Bu doğrultuda çiçekler, güneş, ırmak ve ay Zülfikar'la ilişki içinde kullanılmıştır.

7.1. Zülfikar ve Çiçek

Divan edebiyatında çiçekler şekil, renk ve koku bakımından şiire konu olmuşlardır. Bu çiçeklerden biri olan süsen sık sık kılıç (tîg, şemşîr), hançer, dil gibi unsurlara benzetilmiştir. Bu benzetmede süsenin yapraklarının sivri, uzun ve keskin görünümü etkili olmuştur (Bayram, 2007: 215). Şairler süsenle Zülfikar arasında da benzetmeye dayalı bir ilişki kurmuşlardır. Ahmed-i Rıdvân (ö. 1528-1538?), süsenin yiğitlikte önde geldiğini, Zülfikar'ıyla sanki Haydar (Hz. Ali) olduğunu söyler.

Zülfikâr ile sanki Haydardur

Ki şecâ'atde pîrdür süsen G. 594/5 (Çeltik, 2011: 553)

Hz. Ali, ibn Mülcem tarafından yaralandığında çocuklarına Zülfikar'ın Nefes denizine atılmasını vasiyet etmiştir. Bu rivayeti şiirine taşıyan Sülûkî (16. yüzyıl), kış mevsiminden bahsettiği bir gazelinde Hz. Ali gibi süsenin can çekişirken Zülfikar'ını yokluk denizine gönderdiğini söyler. Süsenin Zülfikar'ını yokluk denizine salması kışa doğru Zülfikar'a benzeyen yapraklarını dökerek ömrünü tamamlaması olarak düşünülebilir.

Süsen çün irdi hâlet-i nez'e 'Alî-sıfat

Bahr-i fenâyâ saldı revân Zülfikârını (Kılıç, 2010: 1003)

Revânî (ö. 1523-24) birçok çiçeğe bir arada yer verdiği beytinde her bir çiçeği Hz. Ali etrafındaki unsurlarla ilişkilendirmiştir. Başına kırmızı giyinecek gül, Haydar-ı Kerrâr olmuştur. Bağda menekşe Kanber; süsen ise Zülfikar'ın

kar'dır. Şair, gül ile Hz. Ali arasında münasebet kurarken gülün başına Haydar gibi kırmızı giydiğinden bahseder. Buradan Hz. Ali'nin kırmızı tacına göndermede bulunmaktadır (Hz. Ali'nin Hayber fethinde başına kırmızı sarık sardığı, Sıffin savaşında Hz. Ali'nin ordusuna başlarına kırmızı bağlamalarını emrettiği şeklinde farklı rivayetler vardır.). Kanber, Hz. Ali'nin siyahî kölesidir. Şair, mor (koyu) renkli menekşeyi Kanber ile eşleştirmiştir. Zülfikar, Hz. Ali'nin kılıcıdır. Beyitte süsen görünümüyle Zülfikar ile ilişkilendirilmiştir.

Bâğda Kanber benefşe süsen oldu Zülfikâr
Sürh-pûş olmuş nitekim Haydar-ı Kerrâr gül K. 15/3 (Avşar, 2017: 103)

Manastırlı Celâl (ö. 1574?), çiçekleri savaş aletleriyle eşleştirdiği bir beytinde gülün Hz. Muhammed, menekşenin de Hz. Ali olamayacağını söyler. Şaire göre menekşe, gürz; gül, kalkan; diken ise Zülfikar'dır. Celâl, çiçeklerin şekliyle savaş aletlerini eşleştirirken dikenin sivri ve ince ucuyla Zülfikar arasında şekle dayalı bir benzetme kurmuştur.

Hâşâ gül ü benefşe Muhammed 'Alî durur
Şeş-per benefşe gül siper ü hâr Zülfikâr K. 2/21 (Güneş, 2013: 235)

7.2. Zülfikar ve Güneş

Râmî Çelebi (ö. 1639-40), tarihî göndermeler de ihtiva eden şu beytinde güneşi, Haydar'a yani Hz. Ali'ye benzetir. Şairin beyitte Haydar ismini tercih etmesinin sebebi güneşle Haydar'ın kelime manası olan arslan arasındaki renge ve güce dayalı ilişki olmalıdır. Güneş, Haydar olunca elinde de Zülfikar olacaktır. Burada Zülfikar'ı güneş ışınları olarak düşünmek mümkündür. Şair, Zülfikar'ın parlaklığı ile güneş arasında bir ilişki kurmuştur. Güneş, Zülfikar'ını çekince Şam askerini kaçırmıştır. Bu hâliyle o, seher vaktinde âdeta gökyüzünde Haydar olmuştur. Beytin realitesinde gecenin bitip güneşin doğması anlatılmaktadır. Şair bu durumu hüsn-i talil içinde güneşin seher vakti Zülfikar'ını çekip akşamı (karanlığı) kaçırmayı şeklinde sunmuştur. Beyitteki tarihî gönderme ise Şam'ın Muaviye'nin valilik yaptığı şehir olması ve Suriye sınırları içinde yer alan Rakka yakınlarındaki Sıffin bölgesinde Hz. Ali'nin Muaviye ve ordusunu yenilgiye uğratması, Muaviye'nin ordusunun bir kısmının kaçmasıdır. Şair, güneş gibi olan Hz. Ali'nin parlak ve aydınlık Zülfikar'ını çekince akşam gibi olan Muaviye'yi kaçırdığına göndermede bulunuyor demek yanlış bir yorum olmayacaktır. Zira Râmî'nin şiirlerinde Hz. Ali ve ehl-i beyte duyduğu muhabbetin yansımalarını görmek mümkündür.

Zülfikârın çekicek asker-i Şâm itdi firâr
Oldu gûyâ seherî çarhda Haydar horşîd K. 5/25 (Hamami, 2001: 71)

7.3. Zülfikar ve Irmak

Taşlıcalı Yahyâ, Edirne Şehrengizi'nde Tunca ve Meriç nehrinden bahseder. Bu nehirlerden Tunca, Bulgaristan'da doğup Meriç nehriyle birleşir. Şair de beyitte bu birleşmeye yer vermiştir. Tunca Meriç'le birleşip akınca âdeta Hz. Ali'nin Zülfikar'ına döner. Burada Zülfikar'ın çatallı ucu ile nehirlerin birleşmesi arasında ilişki kurulduğu görülmektedir.

Merîce irüp olmuş Tunca cârî
Olupdur san Alînün Zülfikârı 1/113 (Çavuşoğlu, 1977: 235)

7.4. Zülfikar ve Arı

Abdulkadir Efendi (Saynaç, ö. 1967), arıcılıktaki gözlemlerini ihtiva eden Arı-nâme adlı bir edebî eser yazmıştır. Şair, bu eserinde yer alan bir beyitte arıların ululuğundan ve kovandaki etkileyici görünüşlerinden hareketle onları düşmana karşı saldırırken Zülfikar'ın askerleri olarak görmüştür. Burada arının Zülfikar'a benzetilmesinde şairin Zülfikar'ın gücünden hareket ettiği açıktır. Ancak arının saldırırken kullandığı iğnesi ile Zülfikar'ın ucu arasında da bir ilişki kurulduğu söylenebilir.

Bak arıdaki devlete kovanındaki haşmete
Düşmene karşı savlete cünûd-ı Zülfikârı gör (Karataş, 2014: 109)

8. Zülfikar ve Damga

Divan edebiyatında âşıklığın bazı işaretleri vardır: Bunlardan bazıları ikiye bükülmüş boy, sararmış bir beniz, kan ağlayan göz ve yaralarla dolu bir sinedir. Âşığın sinesinde genel olarak iki çeşit yaradan bahsedilir: Bunlardan biri nokta nokta yaralardır. Bunlar sevgilinin bakış okunun yaralarıdır. İkincisi ise dilim dilim yaralardır. Bunlar da sevgilinin gamze kılıcının yaralarıdır. Bu yaraların yanı sıra bazen âşık ve Abdâllar/Kalenderîler sinelerine damga vurmuşlar, bazen bu damgaları kollarına da yapmışlardır. Aşağıdaki beyitte Âhî (ö. 1517), sinesine Hz. Ali'nin Zülfikar'ını çektiğini söylemektedir. Şair, sadece bununla kifayet etmeyip Zülfikar'ın etrafını da “yâ şâh” ile süslemiştir. Bu beyitten o dönemde Hz. Ali'ye muhabbet duyanların göğüslerine Zülfikar'ın resmini yaptıkları, hatta göğüslerine Hz. Ali'nin isim ve sıfatlarını yazdıkları anlaşılmaktadır.

Sîneme çekdüm 'Alinün Zülfikârı şeklini

Hem anun etrâfını zeyn eyledüm yâ şâhdan G. 95/2 (Kaçalın, ty.: 45)

Âhî'nin damga ve dövmeler konusunda verdiği bilgiye, Yakînî'de (ö. 1568) de rastlanmaktadır. Yakînî, sevgilinin gamzesinin Zülfikar'ıyla teninde dilim dilim yaralar açmıştır. Daha sonra bu yaraların etrafını baştan başa “yâ Ali” ile süslemiştir. Divan şiirinde sevgilinin gamzesi kılıca benzetilir. Bu doğrultuda şair de Zülfikar'a benzettiği bu bakışın sinesinde dilim dilim yaralar açtığını söylemektedir. Bu dilim dilim yaralar aslında âşığın sinesinde yer alan Zülfikar şeklindeki dövmelerdir. Bu dövmelerin etrafında da Hz. Ali'nin ismi yer almaktadır.

Zülfikâr-ı gamzen için tende açup şerhalar

Ser-be-ser etrâfını kıldum münakkaş yâ 'Alî G. 195/2 (Zülfe, 2009: 259)

Âhî (ö. 1517), Abdâllar olarak sinelerindeki Zülfikarlar ile her tarafa yâ Ali diye dil uzattıklarını söyler. Şair, Abdâlların sinelerine Zülfikar'ı işlediklerini, bu işlemenin etrafına da “yâ Ali” yazdıklarını belirtmektedir. Beyitte Zülfikar ile dil arasında şekle dayalı bir benzetme kurularak sinedeki Zülfikar dövmelerinin âdeta her tarafa dil uzattığı söylenmiştir. Burada hat sanatında Hz. Ali'nin ismi yazıldığında yapılan yaygın bir uygulama akla gelmelidir. Hattatlar Hz. Ali'nin ismini ister celî sülüs ister celî ta'lik hattıyla yazsınlar “yâ-i ma'kûs” denilen ters yönlü harfi kullandıkları zaman bunun ucunu Zülfikar'a benzeterek yazmışlardır (Derman, 2014: 301). Şairin sine-sindeki Ali yazısında Zülfikar'la çizilen “yâ” harfinin uzantısı Zülfikar'ın her tarafa dil uzatması gibi düşünülmüştür.

Abdâllaruz ki her tarafa yâ 'Alî diyü

Diller uzatdı sînedeki Zülfikârumuz G. 39/4 (Kaçalın, ty.: 20)

Resim 8. Meded yâ Ali¹⁷

Cenâbî (ö. 1561-62), Haydarî zümreye mensup olanların -yahut Hz. Ali'ye bağlı olanların- bunu herkese gösterdiklerini söyler. Zira onların sinelerinin tekkesinde Haydar'ın (Hz. Ali'nin) kılıcı Zülfikar'ın dövmesi vardır. Beyitten yalnız sinelere değil, tekke duvarlarına da Zülfikar resmi yapıldığı veya asıldığı anlaşılmaktadır. Aynı kullanıma yer veren Zâtî (ö. 1547), sine-sinin tekkesi üzerine "lâ fetâ illâ 'Alî", Ali'den başka yiğit yoktur yazdığını, gece gündüz, sabah akşam dilinde zikrin Ali olduğunu söyler.

Hayderî nisbet olanlar fâş ider 'âlemlere
Tekyegâh-ı sînem üzre Zülfikârundur senün G. 166/6 (Kesik, 2018:
132)

Tekye-i sînemde yazdum *lâ fetâ illâ 'Alî*
Rûz u şeb şâm u seher vird-i zebânım yâ 'Alî (Çavuşoğlu-Tanyeri,
1970: 404)

Divan şairleri âşîğın gam yükü çekmekten ikiye bükülmüş boyu ile lâmelif arasında şekle dayalı bir münasebet kurmuşlardır. Celîlî (ö. 1569) de bu doğrultuda ayrılığın, bükülmüş bedenini lâmelif gibi kıldığını söylemiştir. Lâmelif iki harften oluşur. Âşîğın boyu ilk önce eliftir ancak ayrılık, sevgilin-in cevri ü cefası gibi unsurlar âşîğın boyunu lâm gibi bükür. Böylece âşîğın boyu lâmelife döner. Celîlî, bu unsurlarla beraber beytin anlam dünyasını Zülfikar'ı da kullanarak genişletmiştir. Ayrılık, boyu lâmelif yapınca âşîğın gam levhasına Zülfikar resmi yapmasına şaşılmaz. Celîlî birçok unsuru birbiri ile ilişkili kullanmıştır. Âşîğın bedeni eğridir, lâm harfi ve Zülfikar'ın ucu da eğridir. Lâmelif, şekil olarak Zülfikar'ın çatallı ucuna benzer. Beyitten âşîğın sinesinde Zülfikar şeklinde dövmelerin ve lâmelif gibi harflerin olduğu anlaşılmaktadır. Abdâlların, Kalenderî ve Haydarî zümreye mensup dervişlerin sinelerine çeşitli dövmeler yaptıkları ve harfler çizdikleri bilinmektedir. Celîlî bu çizimlere de göndermede bulunmuştur.

Firâk ey ten-i ham kıldı lâmelif çü seni
'Aceb mi levh-i gama nakş-ı Zülfikâr olsun G. 211/4 (Kazan Nas,
2018)

Dükakinzâde Ahmed (16. yüzyıl), şu beyitte sevgilinin zülfünü Zülfikar'a benzetirken aynı zamanda sinesinde Zülfikar şeklinde dövmeler olduğunu söylemiştir. Şaire göre sevgilinin zülfünün hayali, göğüs levhasında Zülfikar olarak okunmaktadır.

‘Alî hakkı hayâl-i zülf-i nigâr
Levh-i sînemde Zülfikâr okınur G. 30/3 (Süzen, 1994: 110)

Şeyh Hacı Abdullah Ferdî (ö. 1857-58), Zülfikar’ı kelime-i tevhide benzetmiştir. Şair, Tarikat ehlinin sinelerini “lâ ilâh (Allah’tan başka)” Zülfikar’ı ve “illallâh (ilah yoktur)” kılıcıyla parça parça etmeleri gerektiğini söyler. Zülfikar çatalı bir kılıçtır. Beyitte bu doğrultuda kelime-i tevhid iki parçalı verilmiş ve ikinci mısradaki çâk çâk ikilemesi kullanılmıştır. Tarikat ehlinin sinesinde birden çok yırtığın yer alması gerektiği söylenmiştir.

Zülfikâr-ı lâilâh u seyf-i illallâh ile
Sîne-i ehl-i tarikat çâk çâk olmak gerek G. 183/2 (Avcıl, 2010: 180)

Âşğın gönlündeki yaralardan bahseden Celfî (ö. 1569), bu yaraların Zülfikar resmi olduğunu söyleyerek hem yaraların şekline (dilim dilim kılıç kaynaklı yaralar) hem de sinesindeki Zülfikar dövmesine göndermede bulunmuştur. Sevgi ve vefa bağının gül fidanının iki dalı gibi, şairin gönlündeki yaralar Zülfikar resmi olmuştur. Şair iki gül dalı diyerek Zülfikar’a gönderme yapmıştır. Zira Zülfikar iki dilli bir kılıçtır ve âşğın gönlünde de iki dal vardır. Şairin beyitteki ikili kullanımları Zülfikar’ı vurgulamak içindir. Bunun için vefa ve mihr bağı vardır ve bu bağın gül fidanının iki dalı vardır. İnsanın hem kalbi/gönlü hem de sinesi iki parçadır. Buradaki ikili kullanımlar Zülfikar’ın iki dilli yapısını görselleştirmektedir.

Dü-şâh-ı gül-bün-i bâğ-ı vefâ vü mihr gibi
Gönlüde yârelerüm nakş-ı Zülfikâr oldu G. 411/6 (Kazan Nas, 2018)

Divan şairi sevgilisine vasıl olamayınca hiç olmazsa ondan bir iz, işaret ister ki bu, kendisine sevgiliyi yâd ettirsin. Bu sebeple âşıkların sinesindeki yaralar sevgilinin gamze kılıcından ve kirpik okundan geldiği için önemlidir. Nakşî (16. yüzyıl) de bu doğrultuda mutlu vakit geçirmek ve gönlünü avutmak için muhatabından Ali aşkına sinesine Zülfikar çizmesini ister. Böylece sinesinde sevgiliye ait bir iz taşıyacaktır.

Gönlümü eğlemeğe ‘Alî ‘ışkına begüm
Gel bârî eyle sîneme bir Zülfikâr nakş (Kılıç, 2010: 892)

Zülfikar şeklindeki dövmeler yalnızca sinelere yapılmamıştır. Şiirlere bakıldığında Zülfikar’ın bazen kola işlendiği bazen de kolda bir bâzûbend gibi taşındığı görülmektedir. Bâzûbendin kuvvet vermesi için yazılan muska

olduğu düşünülürken şairlerin Zülfikar'ın dövmesini yaptırılmalarının bir sebebi de manevî güç elde etme düşüncesi olduğu anlaşılmaktadır. Üsküplü İshak Çelebi (ö. 1538), yazdığı şehrengizinde art arda iki beyitte Zülfikar'a yer vermiştir. Şair, gönül ülkesini ele geçirmek için mahbubunun kolunda Zülfikar şeklinde dövme olduğunu söyler ve muhatabından kendisine Alilik eyleyerek (merhamet ederek) o Zülfikar dövmeli koluyla boynunu sarmasını (kendisine sarılmasını) söyler. Şaire göre o, gerçekte kendisini koruyacak bir bâzûbendir, su üzerindeki nilüfer goncasına benzetmektedir.

Müsahhar itmeğe gönlüm diyârın
Temâşâ kıl kolında Zülfikârın

‘Alilik eyle gel bir kerre bârî
Benüm boynuma sal o Zülfikârı

O bir kolında bâzû-bendi el-hakk

Su üzre gonca-i nîlüfer ancak Ş. 1/74-76 (Çavuşoğlu-Tanyeri, 1989: 94)

Zülfikar'ın lâmelif ile şekle dayalı bir benzetme içinde kullanıldığı söylenmişti. Hayâlî Bey şu beytinde lâmelifi zikretmeden bu harfe göndermede bulunmuştur. Şair, inkârcının varlığına lâ (hayır) dediğini, kolunda Ali gibi Zülfikar olduğunu söyler. Şair, “lâ” ile Zülfikar arasında şekle dayalı bir ilişki kurmuştur. Daha sonra kolunda Zülfikar şeklinde dövme bulunduğunu söylemiştir. Burada Hayâlî Bey'in Baba Ali Mest-i Acemî adlı bir Kalender dervişine duyduğu muhabbetle İstanbul'a kadar geldiği bilgisi hatırlanmalıdır.

Diyem her dem vücûd-ı münkire lâ
Kolumda Zülfikârıdır ‘Alî-vâr G. 82/2 (Tarlan, 1945: 163)

9. Zülfikar ve Organlar

Zülfikar'ın insan organları ile kullanımı pek yaygın değildir. Şairler az da olsa kalbi iki parçalı düşünerek Zülfikar'la ilişkilendirmişlerdir. Bunun yanında parmaklar da Zülfikar'la şekil benzerliğine dayalı kullanılmıştır.

9.1. Zülfikar ve Kalp

Edirneli Kâmî (ö. 1724), Damat Ali Paşa'nın 1715'te Mora'yı fethi münasebetiyle yazdığı şiirde Paşa'nın mübarek adını işitince düşmanların kalbinin parçalandığını söyler. Paşa, Haydar'ın (Hz. Ali'nin) Zülfikar'ının

korkusu gibi tesir eylemiş, bu sebeple düşmanın kalbi ikiye ayrılmıştır. Beyitte kalp ile Zülfikar arasındaki ilişkinin Zülfikar'ın düşmanlar üzerindeki etkisine dayalı olarak anlatıldığı görülmektedir.

İşidüp nâm-ı şerîfün kalb-i a 'dâ oldu çâk
Eyledi te'sîr havf-ı Zülfikâr-ı Haydarî TB. 3/5 (Yazıcı, 2017: 104)

Aydınlı Visâlî (15-16. yüzyıl) de sevgilinin gamzesinin âşıkların kalbi üzerindeki etkisini Zülfikar'a dayalı olarak anlatmıştır. Şair, sevgilinin gamzesinden âşıkların kalbinin kırıldığını (yarıldığını) söyler. Zira Hz. Ali'nin Zülfikar'ına karşı kimse dayanamaz.

Kalbi 'uşşâkun kaçan bulmaya gamzenden şikest
Zülfikârına 'Alînün kimse m' olur pâydâr G. 24/2 (Mermer, 2006: 127)

9.2. Zülfikar ve Parmak

Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582), asker bir şair olarak kendisi gibi asker olanları kılıca dayalı unsurlar ile anlatmıştır. Bu doğrultuda şair, kendilerini dinin kılıcı olarak görmüş ve savaşta hepsinin bir kılıç gibi yararlı olduklarını söylemiştir. Şair, iki parmaklarının bir Zülfikar işlevi gördüğünü söyleyerek iki parmak ile Zülfikar'ın çatalı ucu arasında şekle dayalı münasebet kurmuştur.

Ceng içinde halkumuz bî-ihyâr olur bizüm
Her iki barmağumuz bir Zülfikâr olur bizüm
Cümlemüz keskin kılıç gibi yarar olur bizüm
Seyf-i dînüz merd-i meydânuz Budin şebbâziyuz Mr. 21/IV (Çavuşoğlu, 1977: 193)

Şeyh Galib (ö. 1799), şu beytinde Allah'ın arslanı diyerek Hz. Ali'ye göndermede bulunmuş ve Zülfikar'ı onun pençesi olarak görmüştür. Böylece Zülfikar'ın Hz. Ali'nin ayrılmaz bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Şair, Zülfikar'ı hem pençeye/ele hem de ay ve güneşe benzetmiştir. Şair, beyitte ikili unsurlar zikrederek bu ikili unsurlar ile Zülfikar'a göndermede bulunmuştur. Zülfikar gece ay, gündüz güneştir. Onun hakikati hasetçilerin gözüne gün gibi açıktır.

Pençe-i şîr-i Hudâdır mihr ü mehdîr Zülfikâr
Çeşm-i hussâda bu ma'nâ gündün azher rûz u şeb K. 1/34 (Kalkışım, 1994: 51)

10. Sonuç

Hız. Ali, divan şairlerinin farklı göndermeler yaparak en fazla zikrettiği tarihî ve dinî şahsiyetlerden birisi olarak her yönüyle şiire konu olmuştur. Bu yönlerden birini de onun eşyalarından biri olan Zülfikar oluşturmuştur. Şairler, Zülfikar'ı şiirlerinde zikrettiklerinde Hız. Ali'ye onun kölesi Kanber'e ve bineği Düldül'e yer vermişler; onun Haydar, Haydar-ı Kerrâr, Murtaşâ, Bû-Türâb, şîr-i Hudâ, şâh, şâh-ı Necef, şâh-ı merdân, şâh-ı velâyet gibi lakap ve sıfatlarını da kullanmışlardır. Zülfikar etrafında Hayber'in fethine, Hız. Ali'nin ejderha, Hâricîler ve halifeliğine karşı olan gruplar ile yaptığı -efsanevî ve tarihî- mücadelelere yer yer telmihte bulunmuşlardır. Mahbubun adı Haydar, Ali ve Zülfikar olduğunda onun güzellik unsurları Zülfikar'la eşleştirilmiş, Zülfikar'ı bir sevgiliden bahseder gibi işlemişlerdir.

Şairlerin Zülfikar'ı kullanırken onun etrafındaki hikâye ve rivayetlerden faydalandıkları, bunlara telmihte buldukları, Hız. Ali ve Zülfikar hakkında Hız. Muhammed'in söylediği belirtilen "lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zü'l-fekâr" hadisini iktibas ettikleri görülmüştür. Şiirde Zülfikar'a yer verildiğinde fetih, Düldül, savaş gibi unsurlar etrafında bir kompozisyon oluşturulmuş, Zülfikar'ın hem maddî hem de manevî gücü ön plana çıkarılmıştır. Zülfikar bazen şiirin redifini oluşturmuş, şiir boyunca teşbih, teşhis, istiare, telmih, iktibas ve mecaz içinde anlatılmıştır. Zülfikar'ın en fazla sevgilinin güzellik unsurları ile eşleştirildiği görülmüştür. Bu doğrultuda bizatihi sevgili ve onun gamzesi, gözü, kirpiği, kaş, dudağı Zülfikar'la eşleştirilmiştir. Sevgilinin kılıç olarak tasavvur edilen gamzesinin öldürücülüğü ve âşık üzerindeki etkisi; sevgilinin iki adet kaş, kaşının eğriliği ve âşık üzerindeki etkisi; kirpiğinin şekli, kılıç olarak tasavvuru ve âşık üzerindeki etkisi; gözünün eylemi, nazlı, eğri, şaş ve sarhoş bakış ve âşık üzerindeki etkisi; saçının şekli, zülfünün iki adet oluşu ve âşık üzerindeki etkisi Zülfikar'la daha etkili anlatılmıştır.

Şairler, söz ve şiirlerinin etki gücünü göstermek, haset edenler, rakipler ve düşmanlar üzerinde şiirlerinin tesirini somutlaştırmak için Zülfikar'dan faydalanmışlardır. Kalemini, sözünü, şiirini ve dilini Zülfikar'la eşleştiren şair, şairlik gücünü Zülfikar'la ortaya koymuştur. Övdüğü kendisi değil, devlet adamı olduğunda da şair, devlet adamının kılıcının gücünü, savaşçılığını, giriştiği mücadeleleri, kahramanlığını Zülfikar'la anlatılmıştır.

Şairlere göre Zülfikar üzerine yemin edilen bir kılıçtır, duadır, kelime-i tevhiddir, Hayber'in kapısını açan bir anahtardır, mumun fitilini kesen bir

makastır, İsrâfil'in surudur, şairin dilidir, sevgilinin boyudur, âşığın kalbidir, âşığın ve dervişin sinesinde dövme, kolunda damgadır, fermanda tuğradır, gemide sancaktır, iki nehrin birleşmesidir, güneş ışığıdır, Kâbe'nin altın olduğudur ki nur akıtır. Şairler, "aşk, dert, âh, lütuf, gayret, dua" gibi soyut unsurları Zülfikar'ın maddî ve manevî gücüne dayanarak somutlaştırmışlardır. Tabiat, eşyalar ve organlar hem etkileri hem de şekilleri bakımından Zülfikar'la anlatılmıştır. Sonuç olarak şairler başta Zülfikar'ın yivli, boğumlu, çatallı yapısı olmak üzere onun etrafındaki hikâyeleri, onun Hz. Ali'yle olan münasebetini, onun maddî ve manevî gücünü referans alarak şiirlerine Zülfikar'la zengin bir çağrışım sağlamışlardır.

Sonnotlar

- 1 Hz. Ali'nin edebî eserlere yansımaları konusunda yapılan bazı çalışmalar şunlardır: Meliha Yıldırım Sarıkaya (2004). *Türk-İslâm Edebiyatında Hz. Ali*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul; Âdem Ceyhan (2006). *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*. Ankara: Öncü Kitap; Hüseyin Güfta (2002). "Divan Şiirinde İlim ve İrfan Timsâli Hz. Ali". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 24, 69-111; Güzel, Abdurrahman. (2007). "XVI. Yüzyıl Alevî-Bektaşî Edebiyatında Hazret-i Ali Motifi". 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, C. 1, Ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, Ankara: Grafiker Ofset, 11-32; Necati Demir (2011). "Türk Düşünce Dünyasında Hazret-i Ali". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 60, 85-104; İbrahim Gültekin (2012). "Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali'ye Dair Unsurların Kullanımına Yönelik Tespit ve Değerlendirmeler". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 62, 17-44; Hakan Yekbaş (2013). "Türk Edebiyatında Hz. Ali Mevlidleri". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 65, 17-52; İsmet Çetin (2014). "Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali". *Tarihten Teolojîye İslam İnançlarında Hz. Ali*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 193-215.
- 2 Hz. Ali etrafında yazılan eserleri fazilet-nâmeler, methiyeler, mevlitler, menkıbe kitapları, dinî-menkıbevi kahramanlık hikâyeleri, hilyeler ve vecizeler olarak sınıflayan Ceyhan (2006: 17-44), bu türler hakkında eserinin giriş kısmında tafsilatlı bilgi vermiştir.
- 3 Bu kılıç Hz. Ali ile o denli özdeşleşmiştir ki sadece edebî metinlerde değil; minyatürlerde, İslam resim sanatının ilk örneklerinde Hz. Ali'nin en belirgin alameti olarak Zülfikar çizilmiş, Hz. Ali, diğer İslam büyükleri ve bilhassa diğer halifeler ile birlikte resmedildiğinde resimde en belirgin ayırt edici ögesi olarak Zülfikar kullanılmıştır (Bağcı, 2014: 233).
- 4 Güneş (2018: 9-20), Zülfikar'ın ne zaman ve kim tarafından imal edildiği, onun hangi özelliklere sahip olduğu ve Hz. Ali'ye ne zaman ve niçin verildiğine dair sorulara cevap aradığı makalesinde Zülfikar'ın nasıl ortaya çıktığına dair çeşitli rivayetleri aktarmış, Hz. Ali'den sonra kılıcın akıbetinin ne olduğunu araştırmıştır. Söz konusu çalışmada Güneş, Zülfikar'ın Bedir harbinde ele geçirilen ganimetler arasında bulunmuş bir kılıç olduğunu, Hz. Muhammed'in, ordu komutanı sıfatıyla kılıcı şahsına ayırdığını ve yivli yapısından dolayı ona Zülfikar adını verdiğini belirtir. Güneş'e göre iki tarafı keskin olan kılıç, kavisli ve çift ağızlı değil, düz ve tek ağızlıdır. Kabzası ve kılıfının metal kısımları gümüştedir. Hz. Peygamber, farklı nedenlerle kılıcı başta Hz. Ali olmak üzere sahabesine emanet etmekle birlikte ömrünün son yıllarına kadar onu yanından ayırmamıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra Düldül ve diğer özel eşyaları gibi Zülfikar da Hz. Ali'ye kalmıştır. Ondan sonra ise Hasan, Hüseyin ve torunları bu kılıcı tevarüs etmişlerdir. Ehl-i Beyt efradında en son Hz. Hasan'ın torunu Muhammed en-Nefsüzzekiyye'de görülen kılıç, bilahare Abbasi halifelerine, oradan da Fatimî halifelerine geçmiş, daha sonra kılıçtan bir daha haber alınmamıştır.

- 5 Şu beytinde Edirneli Bâli (16. yüzyıl) Kaptan-ı Deryâ Ali Paşa'dan bahsederken bu rivayete göndermede bulunmuştur:
Zülfikârı kuşana bahr-i Necef'den çıkarup
'Alî-i sâniyi evvel salalum 'ummâna K. 16/5 (Sinan, 2004: 140)
- 6 <https://www.flickr.com/photos/muzafferozak/25831013653/sizes/m/> (Erişim tarihi: 25.10.2018)
- 7 Zülfikâr'ı konu edinen manzumelere halk edebiyatında daha fazla rastlanmaktadır. İygin (2015: 72-97), "Zülfikârâne" adını verdiği bu şiiirlerden 18'inin metnine yer vermiştir.
- 8 Her ne kadar şair Zülfikâr adlı bir mahbuptan bahsediyor görünse de ondan lütufta bulunmasını istemesi, ona şâh-ı vakt diyerek seslenmesi kılıç olan Zülfikâr'ı akla getirmekte ve şairin bu kılıcın manevî gücüne göndermede bulunduğunu düşündürmektedir. Şeyh Gâlib (ö. 1799) de Zülfikâr'ın gücüne göndermede bulunmuştur. III. Selim'in gizli kınından Zülfikâr'ını aşikâr etmesini ve güneş gibi doğarak küfür karanlığını dağıtmasını istemiştir. Beyitinde memdühun kılıcı övülse de Zülfikâr'ın hem maddî hem de manevî gücüne vurgu yapıldığını açıklar.
Niyâm-ı bätınından Zülfikârın âşikâr eyle
Toğup hurşidveş deycür-ı küfrü târümâr eyle TB. 3/II (Kalkışım, 1994: 169)
Kelâmî (ö. 1595-96) ise Zülfikâr'ın maddî gücüne göndermede bulunmuş, dokuz kalkanlı (kath) feleğin onun bir darbesine dayanamayacağını söylemiştir.
Bir darbına tayanmaya tokuz siperlü çarh
Her kim ki Zülfikâr ayasından kuşana tîg K. 15/18 (Karlıtepe, 2007: 152)
Misâli (16. yüzyıl), "şâh-ı merdân" Hz. Ali'nin üzerine yemin ederek Zülfikâr'ını bağlayıp ten Dül-dül'üne binmeyenin Hayber'i fethedemeyeceğini söylemiştir. Şair, beyitte Hayber'in fethinde Zülfikâr'ın önemini vurgulamıştır.
Zülfikârın bağlayup ten Döldüline binmeyen
Hayberi feth eylemeş şâh-ı merdân hakkıçün G. 418/6 (Güneş, 2011: 500)
Fevrî (ö. 1570) bu şairlerden farklı düşünmektedir. O, eşya yerine eşyayı kullanan kişiyi ön plana çıkarmıştır. Ona göre yiğitlik erdedir. İşi yapan Zülfikâr değildir, yiğitlik Haydar olan Hz. Ali'dedir.
Tigde sanman ciğer-derlik şecâ'at erdedür
Zülfikâr itmez işi merdânelik Hayderdedür 3395 (Gürbüz, 2018: 676)
- 9 Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 1223, y. 70b
- 10 Hafız-ı Ebrû, Külliyyat-ı Tarih (Herat, 1415-17), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B. 282, y. 169a
- 11 Zâtî (ö. 1547) de şu beytinde "humâr-câm-mahmûr" kelimeleri arasında tenasüp yaparken Zülhumar ismine yer vermiştir. Beyitte Haydar'ın Zülfikâr'ının Zülhumar'ı öldürdüğü söylenmiştir.
Düşmeni katl eyle mahmûr eylemiş câm-ı gurûr
Zülfikârı öldürübdür Zü-l-humârı Haydarun G. 786/6 (Tarlan, 1970)
- 12 Bu ifade Kur'an-ı Kerim'de Bakara, 2/17; Ali İmran, 3/47, 59; En'am, 6/73; Nahl, 16/40; Furkan, 25/7; Mu'min, 40/68; Yasin, 36/82 geçmektedir. "Allah bir şeyi dilediği zaman onun emri sadece ona kün/ol demektir, o da hemen olur" (Yasin 36/82)."
- 13 Hattatlar hakkında bilgi veren bazı eserlerde Hz. Ali'nin hattatların başı, Kufî hattın yaratıcı ve en büyük sanatçısı olarak kabul edildiği görülmektedir (Bağcı, 2014: 218-219). Şairin buna gönderme de bulunduğu düşünülebilir.
- 14 Câzib (ö. 19. yy) de bir beytinde âşikle Zülfikâr arasında ilişki kurmuştur. Şair, kirpiğinin açtığı yarayla sevgilinin kendisini Zülfikâr gibi ettiğini, ikiye ayırdığını söylemiştir.
Zahm-ı müjgânınla cânâ Zülfikâr ettin beni
Giry-e-i bî-ihtiyârla eşk-bâr ettin beni G. 490/1 (Yılmaz, 2010: 507)
- 15 <https://tr.pinterest.com/pin/817614507321740748/> (Erişim tarihi: 25.10.2018)
- 16 Mum makası. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Osman Ünlü (2017). "Klasik Türk Şiirinde Mum Makası". *Journal of Turkish Language ve Literature*, 3/1, 321-329.
- 17 Hattat Hâmid Aytaç, <https://tr.pinterest.com/pin/344384702730436869/> (Erişim tarihi: 25/10/2018)

Kaynaklar

- Akdoğan, Yaşar. (ty.). *Ahmedî Dîvân*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78357/ahmedi-divani.html>
- Akkuş, Metin. (1993). *Nef'î Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Aksoyak, İ. Hakkı. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,208602/gelibolulu-mustafa-ali-divani.html>
- Alper, Kadir. (2005). “Giritli Aşkî ve Divanı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Arslan, Mehmet. (2004). *Antepli Aynî Divanı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Arslan, Ömer. (2013). “Ubeydî Dîvânı (Metin ve İnceleme)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Avcı, Şükran. (2010). “XIX. yy. Şairi Şeyh Hacı Abdullah Ferdî Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Avşar, Ziya. (2017). *Revânî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,196374/revani-divani.html>
- Ayan, Hüseyin. (2014). *Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Divanının Tenkitli Metni*. Ankara: TDK Yayınları.
- Aydın, Abdullah. (2009). “Hanyalı Nûrî Osmân ve Divanı”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bağcı, Serpil. (2014). “Metinlerden Resimlere: Elyazma Tasvirlerinde Hz. Ali”. *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 217-248.

- Bayak, Cemal. (2017). *Sehâbî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,194338/sehabi-divani.html>
- Bayram, Yavuz. (2007). “Klasik Türk Şiirinde Duyguların Dili: Çiçekler”. *Turkish Turkish International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/4, 209-219.
- Bektaş, Ekrem. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi:19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,195828/muvakkit-zade-muhammed-pertev-divani.html>
- Bıyık Yapa, Melek. (2007). “Aşkî Mustafa Dîvânı”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bilkan, Ali Fuat. (2011). *Nâbî Dîvânı -II-*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Bilgin, Azmi. (2017). *Nigârî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,194361/nigari-divani.html>
- Cansever, Sıddık. (2005). “Eğribozlu Mehmed Emin Sırrî Hayatı, Eserleri, Dîvânının Edisyon Kritik Metni ve Değerlendirmesi”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Ceyhan, Âdem. (2006). *Türk Edebiyatında Hazret-i Ali Vecizeleri*. Ankara: Öncü Kitap.
- Çavuşoğlu, Mehmed. (1977). *Yahyâ Bey Dîvan*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- . (1982). *Helâkî Dîvan Tenkidli Basım*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Çavuşoğlu, Mehmed ve M. Ali Tanyeri. (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*. III. Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

- . (1989). *Üsküplü İshak Çelebi Dîvanı*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları.
- Çeltik, Halil. (2007). “Divan Dünyasından Bir Tabir: Alilik Eylemek”. 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşılık Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, C. 1, Ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, Ankara: Grafiker Ofset, 597-602.
- . (2011). *Ahmed-i Rıdvân Divanı*. Ankara: Bizim Büro Basım Yayın Dağıtım.
- Çetin, İsmet. (2014). “Türk Halk Edebiyatında Hz. Ali”. *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 193-215.
- Demir, Necati. (2011). “Türk Düşünce Dünyasında Hazret-i Ali”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 60, 85-104.
- Derman, M. Uğur. (2014). “Osmanlı Hat Sanatında Hz. Ali”. *Tarihten Teolojiye İslam İnançlarında Hz. Ali*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 297-308.
- Durkaya, Hayriye. (2008). “Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Duymaz, Mehmet. (2010). “Diyarbakırlı Azmî ve Divançesi (İnceleme-Metin-İndeks)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eğri, Aysel. (2006). “17. yy. Şairlerinden Hikmetî ve Divanı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Erdoğan, Mustafa. (2008). “Kabûlî İbrahim Efendi, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin)”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- . (2011). *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Erişen Yazıcı, Gülgün. (2017). *Kâmî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acro-

bat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,195832/kami-divani.html>

Erünsal, İsmail E. (2018). *Tâcî-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,211662/taci-zade-cafer-celebi-divani.html>

Gıynaş, Kamil Ali. (2017). *Pervâne Bey Mecmuası*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,194492/pervane-bey-mecmuasi.html>

Güfta, Hüseyin. (2002). “Divan Şiirinde İlim ve İrfan Timsâli Hz. Ali”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 24, 69-111.

Gültekin, İbrahim. (2012). “Kasidelerde Hz. Ali ve Hz. Ali’ye Dair Unsurların Kullanımına Yönelik Tespit ve Değerlendirmeler”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 62, 17-44.

Gümüş, Nevin. (1992). “Yahya Nazîm Dîvânı I (İnceleme-Metin)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Gündoğdu, Mehmed Kemâl. (1997). *Müştak Baba (Dîvân)*. İstanbul: MEB Yayınları.

Güneş, Deva. (2011). “Misâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.

Güneş, Hüseyin. (2018). “Zülfikar: Efsanevi Bir Kılıcın Tarihi Serüveni”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi* 86, 9-20.

Güneş, Murat. (2013). “Manastırlı Celâl Bey Dîvânı [İnceleme-Metin]”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Gürbüz, Mehmet. (2018). *Sultân-ı Hübâna Münasib Eş'âr*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,208513/sulan-i-bana--munasib-esar.html>

- Gürgendereli, Müberra. (2002) *Hasan Ziyâ'î Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Güzel, Abdurrahman. (2007). “XVI. Yüzyıl Alevî-Bektaşî Edebiyatında Hazret-i Ali Motifi”. 2. *Uluslararası Türk Kültür Evreninde Alevilik ve Bektaşilik Bilgi Şöleni Bildiri Kitabı*, C. 1, Ed. Filiz Kılıç-Tuncay Bülbül, Ankara: Grafiker Ofset, 11-32.
- Hamami, Erdal. (2001). *Râmî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Horata, Osman. (1998). *Esrâr Dede, Hayatı, Eserleri, Şiir Dünyası ve Divânı*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İpekten, Halûk. (1970). *Nâ'îli-i Kadîm Divânı*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi.
- İvgin, Hayrettin. (2015). “Alevî-Bektaşî Halk Şiirinde Zülfikârname'ler”. *Kültür Evreni* 24, 72-97.
- Kaçalin, Mustafa S. (t.y.). *Âhî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,78356/ahi-divani.html>
- Kalkışım, Muhsin. (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karacan, Turgut. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sabit Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Karahan, Abdulkadir. (1966). *Kanunî Sultan Süleyman Çağı Şairlerinden Figânî ve Divançesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Karataş, Ahmet. (2014). “Hattat-Şâir Abdülkadir Efendi'nin Arınâmesi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 46, 69-124.
- Karavelioğlu, Murat Ali. (2014). *Şem'î Dîvânı (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Karlıtepe, Mustafa. (2007). “Kelâmî Dîvânı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

- Kavaklık, Rüstem. (2008). “On Beşinci Yüzyıl Şairi Sabâyî ve Divançesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Kavruk, Hasan ve Bahir Selçuk. (2017). *Filibeli Vecdî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,195644/filibeli-vecdi-divani.html>
- Kaya, Bayram Ali. (2017). *Azmizâde Hâletî Dîvânı* Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,196456/azmizade-haleti-divani.html>
- Kazan Nas, Şevkiye. (2018). *Celîlî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,211944/celili-divani.html>
- Kemikli, Bilal. (2000). *Sun’ullâh-ı Gaybî Dîvânı İnceleme-Metin*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Kesik, Beyhan. (2018). *Cenâbî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,211661/cenabi-divani.html>
- Kılıç, Filiz. (2005). “Klasik Şiirimizde Gülen Mum”. *Milli Folklor* 66, 61-71.
- . (2010). *Âşık Çelebi Meşâ’irü’ş-Şu’arâ* 1-2-3. İstanbul: İstanbul Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.
- . (2017). *Âşık Çelebi Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,195827/asik-celebi-divani.html>
- Kırbyık, Mehmet. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,199763/katib-zade-sakib-divani.html>

- Köksal, M. Fatih (2017). *Mecma'u'n-Nezâ'ir*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,195954/mecmaun-nezair-edirneli-nazmi.html>
- Kurtoğlu, Orhan. (2017). *Lebib Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,194358/diyarbakirli-lebib-divani.html>
- Küçük, Sabahattin. (1994). *Bâkî Divanı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Külekcî, Numan. (1985). “Ganî-zâde Nâdirî Hayâtı, Edebî Kişiliği, Eserler Dîvânı ve Şeh-nâmesinin Tenkidli Metni”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Erzurum.
- Macit, Muhsin. (2001). *Erzurumlu Zihni Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- . (2017). *Nedim Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/TR,196897/nedim-divani.html>
- Mermer, Ahmet. (2006). *Türkî-i Basît ve Aydınlı Visâlî'nin Şiirleri*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Nar, Oktay. (2007). “Şeyhî Hayatı ve Divanı'nın Tenkitli Metni”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Okmak, Özgür. (2008). “Ahmed Bâdî Dîvânı (Metin-İnceleme)”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- Öz, Mustafa. (2013). “Zülfikar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 553-554.
- Özcan, Nurgül. (2001). “Sükûfî Hayatı, Sanatı ve Dîvânı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Özgönül, Öznur. (2001). “Aczî Divânı”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

- Özkat, Mustafa (2005). “Kara Fazlî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı(İnceleme-Tenkitli Metin)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Özmen, Mehmet. (2017). *Ahmed-i Dâ’î Divan*. Ankara: TDK Yayınları.
- Öztahtalı, İbrahim İmran. (2009). “Bursalı Emrî Murad Efendi ve Divanı”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Öztürk, Yılmaz. (2006). “17. Yüzyıl Şairlerinden Dimetokalı Vahdetî’nin Divan’ının Tenkitli Metni”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Roohi Maleky, Mahnaz. (2012). “Himmetzâde Ahmet Cezbî Divanı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Divanı, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Saraç, M. A. Yekta. (2002). *Emrî Dîvânı*. İstanbul: Eren Yayınları.
- Sinan, Betül. (2004). “Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a) İnceleme-Metin”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Sona, İbrahim. (2006). “Hidâyet Çelebi ve Dîvânı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Süzen, Hüseyin. (1994). “Dükakinzade Ahmed Beg Dîvânı”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Şaripbekova, Saule. (2001). “Acem Sürûrî ve Divançesi”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanrıbuyurdu, Gülçin. (2006). “Eşref Paşa Dîvânı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Tarlan, Ali Nihat (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- . (1970). *Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı*. II. Cilt. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tatçı, Mustafa ve Musa Yıldız. (2005). *Azîz Mahmûd Hidâyî Dîvân-ı İlâhiyât Tıpkıbasım ve Çeviriyazı*. İstanbul: Sahhaflar Kitap Sarayı.

- Topuzoğlu, Tevfik Rüştü. (1997). “Zülfekâr”. *MEB İslâm Ansiklopedisi*, c. 13, İstanbul: MEBYayımları, s. 649-650.
- Tunç, Ahmet Tuna. (2017). “Şânî Divanı”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Turan, Muhittin. (2008). “Behrî Dîvânı (İnceleme-Metin)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Uzun, Süreyya. (2011). “Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ünlü, Osman (2017). “Klasik Türk Şiirinde Mum Makası”. *Journal of Turkish Language and Literature* 3/1, 321-329.
- Ünver, Niyazi. (2010). “Gelibolulu Sürûrî ve Divanı”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Üst, Sibel. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,206284/edirneli-nazmi-divani.html>
- Üstüner, Kaplan. (2017). *Yâver Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,194342/yaver-divani.html>
- Üzgör, Tahir. (1991). *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*. Ankara: AKM Yayımları.
- Yakar, Halil İbrahim. (2018). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,204115/gelibolulu-suni-divani.html>
- Yavuz, Sevgi. (2012). “Cemaleddin Mahmud Hulvî Divanı (Metin-İnceleme)”. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

- Yazıcı, Gülgün Erişen. (2017). *Edirneli Kâmi Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 19.07.2018 <http://ekitap.kultur-turizm.gov.tr/TR,195832/kami-divani.html>
- Yekbaş, Hakan. (2010). *Sehî Bey Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- . (2013). “Türk Edebiyatında Hz. Ali Mevlidleri”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 65, 17-52.
- Yıldırım Sarıkaya, Meliha. (2004). “Türk-İslâm Edebiyatında Hz. Ali”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- . (2013). “Zülfikar”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c. 44, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 554-556.
- Yılmaz, Salih. (2010). “Câzib Divanı İnceleme Metin”. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yılmaztürk, Hasan. (2017). “Yahya Tefik ve Dîvânı (İnceleme-Metin)”. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Zülfe, Ömer. (2009). *Yakîni [ö. 1568] Dîvânı*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü. [Adobe Acrobat Reader sürümü]. Erişim tarihi: 15.02.2013 www.kulturturizm.gov.tr